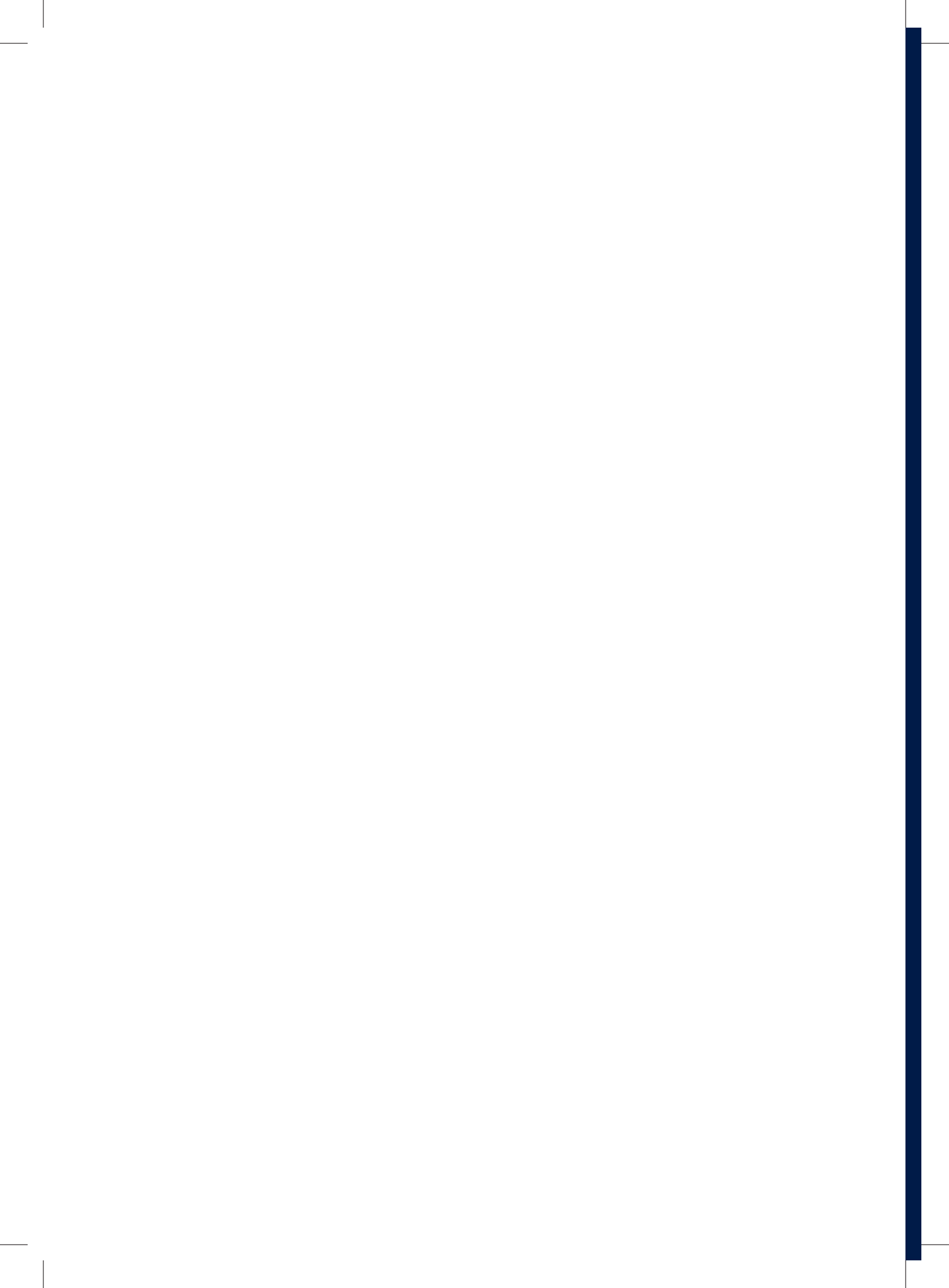

USPJEŠNOST PROVEDBE
BOLONJSKOG PROCESA
NA SVEUČILIŠTU U RIJECI

IZVJEŠĆE

Sveučilište u Rijeci
University of Rijeka

USPJEŠNOST PROVEDBE
BOLONJSKOG PROCESA
NA SVEUČILIŠTU U RIJECI

IZVJEŠĆE

Sveučilište u Rijeci
University of Rijeka

**Radna skupina za provedbu projekta
„Uspješnost provedbe Bolonjskog
procesa na Sveučilištu u Rijeci“:**

dr.sc. Duško Pavletić, dr.sc. Snježana
Prijić Samaržija, dr.sc. Aleksandra
Deluka Tibljaš, dr.sc. Sanja Smojver
Ažić, dr.sc. Antun Kraš, dr. sc. Nataša
Hoić Božić, Vesna Katić, prof., Miljana
Bajšanski, prof., Aleskandar Knežević

Izvešće napisali:

dr.sc. Duško Pavletić, dr.sc. Snježana
Prijić Samaržija, dr.sc. Aleksandra
Deluka Tibljaš, dr.sc. Sanja Smojver
Ažić, Vesna Katić, prof., Miljana
Bajšanski, prof.

Nakladnik:

Sveučilište u Rijeci - Rektorat

Lektura:

Cecilija Jurčić Katunar, prof.

Rijeka, 2012.

ISBN: 978-953-7720-12-4

©2012 Sveučilište u Rijeci

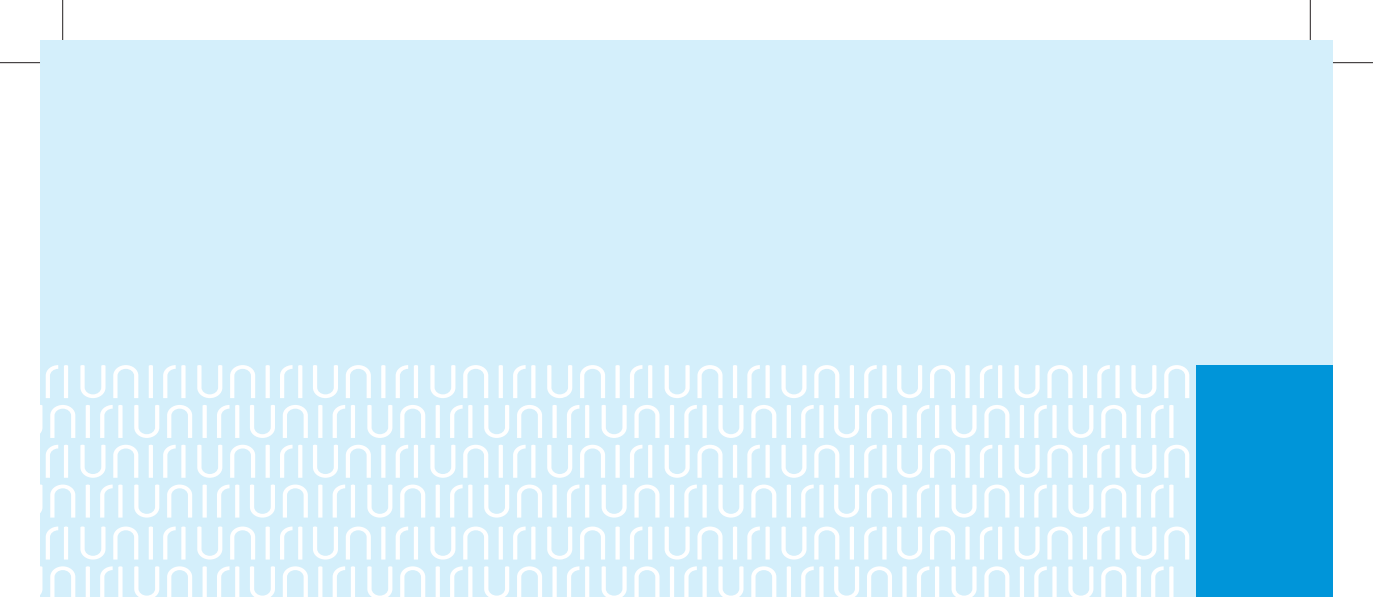
Ovaj dokument ili njegovi dijelovi ne
mogu se reproducirati ili distribuirati
u bilo kojem obliku bez prethodne
pisane suglasnosti Sveučilišta u Rijeci.

Predgovor	4
1. Kontekst	8
2. Ciljevi i metodologija istraživanja	12
2.1. CILJEVI	12
2.2. METODOLOGIJA	12
2.2.1 Ispitanici	12
2.2.2 Metoda	14
3. Rezultati istraživanja	16
3.1. STUDIJ I STUDENTI	16
3.1.1. ECTS	16
3.1.2. Ciklusi i fleksibilnost strukture	17
3.1.3. Zahtjevnost studija	19
3.1.4. Ishodi	21
3.1.5. Studij usmjeren studentu	22
3.1.6. Kvantitativni podaci o uspješnosti	25
3.2. MOBILNOST NASTAVNIKA I STUDENATA	27
3.2.1. Studentska mobilnost	28
3.2.2. Mobilnost nastavnika	33
3.3. ZAPOŠLJIVOST	34
3.4. OSIGURANJE KVALITETE	39
3.4.1. Samovrednovanje kvalitete sastavnica	39
3.4.2. Rezultati istraživanja „Uspješnost provedbe Bolonjskog procesa“ ...	41
3.4.3. Evaluacija nastave	44
4. Zaključak	46
4.1. BOLONJSKI PROCES: NAČELA I PROVEDBA REFORME	46
4.2. ZAKLJUČCI: SAŽETAK	47
4.3. USPOREDBA TRENDOVA	49
Literatura	54

PREDGOVOR

Desetogodišnji proces transformacije visokog obrazovanja u Europi do 2010. godine odvijao se pod nazivom Bolonjski proces, a od 2010. godine nastavio se kao projekt formiranja Europskog prostora visokog obrazovanja (European Higher Education Area). Na posljednjoj ministarskoj konferenciji održanoj u Budimpešti i Beču u ožujku 2010. godine službeno je zatvorena prva faza transformacije europskog visokog obrazovanja. Glavni cilj Bolonjskog procesa bio je uspostavljanje usporedivog i koherentnog visokoobrazovnog sustava u Europi. U deset godine odvijale su se intenzivne aktivnosti usklađivanja i ujednačavanja prema smjernicama koje su se oblikovale svake dvije godine na ministarskim konferencijama u skladu s redovitim dvogodišnjim izvješćima. Iako su ambicije i ciljevi u početku reforme bili znatno manji, s vremenom je Bolonjski proces evoluirao u sveobuhvatnu transformaciju društva.

Na strukturne reforme u visokom obrazovanju nadovezale su se i nužne prilagodbe politika zapošljavanja i socijalnih politika kao rezultat evolucije europske strategije razvoja u drugom desetljeću 21. stoljeća. Ujednačavanje visokoobrazovnih ciklusa u europskim državama, intenzivna transformacija tržišta potaknuta ekspanzijom rastućih ekonomija na Dalekom istoku, potreba za uspostavljanjem sustava obrazovanja izvan formalnih okvira (izvanformalno obrazovanje u Hrvatskoj obično se poistovjećuje s cjeloživotnim obrazovanjem), te radikalne promjene u mogućnostima i procesima učenja koje su nametnule i potrebu priznavanja neformalnog učenja (informal u EU- terminologiji) rezultirale su time da je 2005. godine pokrenut veliki, paralelni projekt uspostave europskog sustava kvalifikacija (European Qualification Framework). Taj se projekt uvelike fokusirao na ishode učenja i kompetencije stečene kroz procese učenja što je predstavljalo velik paradigmatški pomak u organizaciji europskog visokog obrazovanja. Taj pomak ne zahvaća samo visoko obrazovanje već i sve razine obrazovanja, pa se stoga nadovezuje na europsku strategiju razvoja obrazovanja u prvom desetljeću 21. stoljeća artikuliranu u dokumentu Education and Training 2010. Iako je jasno da posao nije ni približno dovršen, na budimpeštansko-bečkoj ministarskoj konferenciji proglašen je završetak Bolonjskog procesa i početak konsolidiranja i uspostavljanja Europskog prostora visokog obrazovanja koji će se odvijati u drugom desetljeću 21. stoljeća.

Pokretanjem Bolonjskog procesa 1999. godine započeo je proces transformacije i harmonizacije europskog visokog obrazovanja. Kako je proces napredovao, sve se više europskih država priključivalo i sudjelovalo u njegovu oblikovanju. U oblikovanju Bolonjskog procesa sudjelovali su stručnjaci iz svih europskih država kroz velik broj seminara i konferencija, njihove su prijedloge Skupina za praćenje Bolonjskog procesa (Bologna Follow Up Group) i Europska komisija pretvarale u policy-dokumente koje su ministri usvajali na ministarskim konferencijama, a onda i sve države sudionice ugrađivale u svoje službene politike razvoja visokog obrazovanja. Pritom se koristila metoda otvorenog koordiniranja (open method of coordination) kao način oblikovanja zajedničkih politika u Europi. Bolonjski se proces 2010. godine pretvorio u sveobuhvatni projekt transformacije europskog visokog obrazovanja koji s projektom Europskih kvalifikacijskih okvira čini cjelinu. Kako je projekt iznimno kompleksan i zahtijeva mnogo vremena za provedbu, drugo će desetljeće 21. stoljeća biti vrijeme njegove intenzivne provedbe.

Iako se napredovanje Bolonjskoga procesa pratilo s velikim entuzijazmom, provedba je u mnogim državama „zapinjala“, prije svega zbog otpora tradicionalno ustrojene akademske zajednice, ali i zbog činjenice da reformu visokog obrazovanja nisu pratile promjene socijalne politike, sustava kvalifikacija i politike zapošljavanja. Stoga je nerijetko svaka država, pa i svako sveučilište u Europi interpretiralo i provodilo Bolonjski proces na svoj način što je stvorilo brojne kontradikcije u sustavima visokog obrazovanja i izazvalo brojne kritike Bolonjskog procesa. Pritom se smetnulo s uma da je projekt zamišljen kao koherentna cjelina i ne može dati očekivane rezultate sve dok svi elementi cjeline nisu međusobno povezani i u sprezi. Unatoč poteškoćama golemi su pomaci ipak ostvareni.

Hrvatska se priključila Bolonjskom procesu 2002. godine na ministarskoj konferenciji u Pragu, nakon čega su uslijedile brojne rasprave, a onda i izrada novoga Zakona o znanosti i visokom obrazovanju. Zakon je usvojen koncem 2003. godine, revidiran tijekom 2004. godine, a 2005. godine krenuo je u implementaciju. Iako su zakonska rješenja bila u tom trenutku jedina moguća i prihvatljiva rješenja za sve sudionike sustava visokoga obrazovanja, obuhvatila su smjernice i ciljeve koji su se iskristalizirali u prve četiri godine razvoja Bolonjskog procesa (do početka 2003. godine). Nažalost, zakonska rješenja nisu anticipirala niti su se kasnije

prilagođavala onim elementima procesa koji su se razvijali do 2010. godine. Ipak, u implementaciju se 2005. godine krenulo s velikim entuzijazmom i u prve dvije, tri godine provođenja Bolonjskoga procesa učinjeni su golemi pomaci u sustavu visokog obrazovanja u Hrvatskoj. Nakon toga entuzijazam je splasnuo, kontekst se izgubio i proces se zaustavio u prvoj fazi. Tome je uvelike doprinijela i financijska kriza, započela 2008. godine. Ukratko, zaključujemo kako se i u Hrvatskoj Bolonjski proces primjenjivao prema načelu *à la carte* i unatoč golemim promjenama u sustavu visokog obrazovanja nije uspio ostvariti one benefite koje su hrvatski studenti i hrvatsko društvo očekivali.

Transformacija u skladu s načelima Bolonjskoga procesa na Sveučilištu u Rijeci započela je prije šest godina odvijajući se u nacionalnom kontekstu, također pomalo prema načelu *à la carte*. Usprkos nejasno utvrđenom nacionalnom kontekstu, u proteklom se desetljeću znatno povećala autonomija Riječkog sveučilišta što je omogućilo značajnije pomake u transformaciji, često prije ostalih hrvatskih sveučilišta. Usporedo s promjenama sustava i ciklusa obrazovanja uspostavljen je sustav za osiguravanje kvalitete, promoviran je koncept ishoda učenja, promijenjena su pravila studiranja te izrađena strategija Sveučilišta s mjerljivim indikatorima. Slijedom takva razvoja bilo je logično i provesti istraživanje među studentima i nastavnicima Riječkog sveučilišta o uspješnosti provedbe Bolonjskoga procesa.

Istraživanje je temeljeno na australskom konceptu koji Riječko sveučilište nastoji promovirati, samoevaluaciji kao kritičkom pristupu u ocjenjivanju vlastitih postignuća i inauguriranju kulture koja može promijeniti odnose u zajednici i izgraditi sustav vrijednosti Hrvatskoj potreban za novi početak. Stoga su ispitana mišljenja preko 3800 studenata i 768 nastavnika i asistenata o elementima ključnima za provedbu bolonjskih reformi, bilo tradicionalnim, bilo on line-anketiranjem. Subjektivni stavovi studenata, nastavnika i asistenata uspoređivali su se s objektivnim indikatorima iz Strategije Sveučilišta, te s rezultatima dobivenima samoevaluacijom uprava sveučilišnih sastavnica. Ključni cilj bio je utvrditi u kojoj je mjeri na Riječkom sveučilištu proces učenja usmjeren studentima i u kojoj je mjeri Riječko sveučilište uspjelo postati sveučilište za studente.

I konačno, pred vama je izvještaj koji nastoji transparentno prikazati stanje na Sveučilištu u Rijeci bez ikakve namjere za promocijom Bolonjskoga procesa ili za prikriivanjem stvarnoga stanja. Studenti smatraju da tijekom studija moraju puno raditi, da su studijski program zahtjevni, a da pritom ne osiguravaju dovoljno kompetencija koje im omogućuju kvalitetno zapošljavanje. S druge strane, nastavnici smatraju da su preopterećeni, ali pritom nisu zadovoljni kvalitetom, prije svega zbog nedovoljno razrađenih ishoda učenja i strukture studijskih programa. Poruka je jasna: ne treba se domišljati kako raditi više već kako poboljšati kvalitetu ishoda učenja te kako strukturu studijskih programa prilagoditi potrebama tržišta rada. Upravo ta poruka isrcitava ključni pravac u daljnjoj transformaciji procesa učenja na Riječkom sveučilištu. I studenti i nastavnici smatraju kako je Sveučilište

u Rijeci bitno usmjereno prema studentima, što je potvrda dosadašnje strategije Sveučilišta, ali i poticaj za njezin nastavak.

U zaključku, poštovani čitatelju, još jednom valja istaknuti da, iako su na Riječkom sveučilištu učinjeni veliki pomaci, provedba bolonjskih reformi i transformacija Sveučilišta nisu ni blizu završetka. Slijedi nam revizija studijskih programa, posebice onih trećega ciklusa, kontinuirano propitivanje ishoda učenja i njihovo usklađivanje s potrebama zapošljavanja, fleksibilizacija putova učenja i ekspanzija programa cjeloživotnog obrazovanja, internacionalizacija obrazovnih programa, povećavanje uspješnosti studiranja, povećavanje unutarnje i vanjske horizontalne i vertikalne mobilnosti, jačanje socijalne dimenzije visokog obrazovanja te jačanje javne odgovornosti (accountability) spram studenata, ali i poreznih obveznika. Sve će se to odvijati u kontekstu naše želje da se jasno profiliramo kao istraživačko sveučilište, ali, nažalost, u kontekstu financijske krize i opsežnih društvenih reformi. Stoga pozivam sve članove akademske zajednice, posebice studente i nastavnike, na mnogo strpljivog rada i učenja. Pozivam na razumijevanje promjena u sustavu obrazovanja kao ključnih čimbenika u mijenjanju kulture hrvatskog društva i uspostavljanju sustava vrijednosti koji je preduvjet za novi početak društvenog i kulturnog oporavka.

Rektor Sveučilišta u Rijeci
prof. dr. sc. Pero Lučin

U
R
U
U
U
U
U
U
U
U

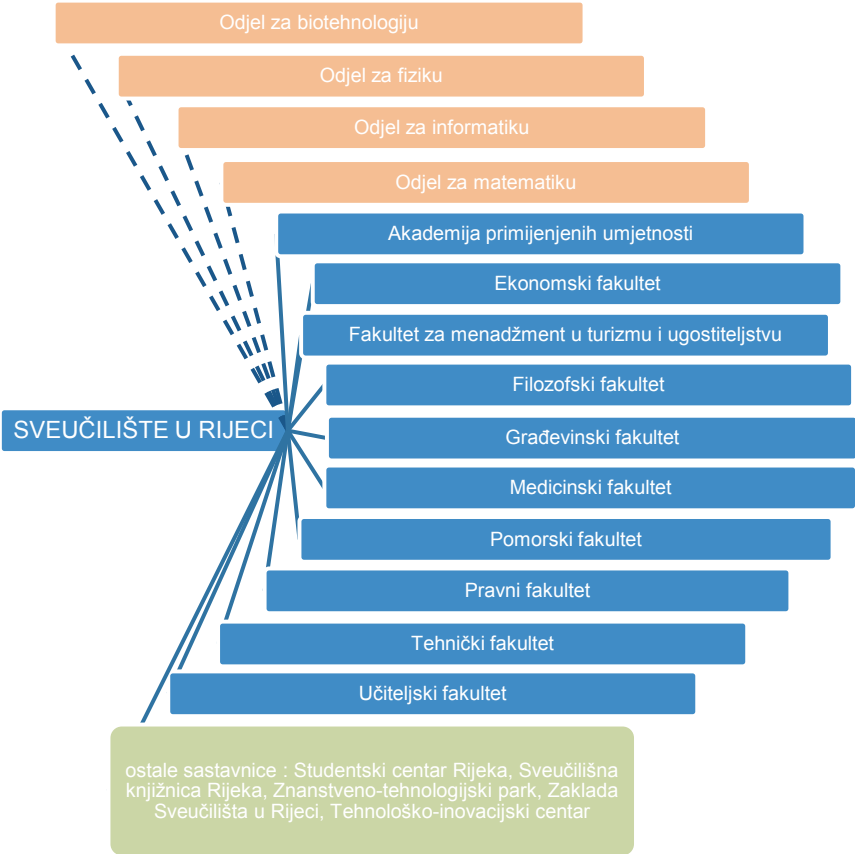
1.

KONTEKST

U
U
U
U
U
U
U
U
U
U

Sveučilište u Rijeci jedno je od sedam javnih sveučilišta u Republici Hrvatskoj. Osnovano je 1973. godine i danas ima oko 1300 zaposlenika te 20000 studenata na 97 studijskih programa. S obzirom na organizacijsku strukturu Sveučilište u Rijeci može se smatrati poluintegriranim sveučilištem jer je sastavljeno od 10 fakulteta (sastavnica) i 4 sveučilišna odjela (podružnica), a u svom sastavu ima i Sveučilišnu knjižnicu i Studentski centar. Na Sveučilištu se razvijaju studijski programi i provode istraživanja u području tehničkih, biomedicinskih i društveno-humanističkih znanosti.

Shema 1. Sastav Sveučilišta u Rijeci

Od 2005. godine u tijeku je priprema i izgradnja Sveučilišnog kampusa na Trsatu. Do kraja 2011. godine na prostoru Sveučilišnog kampusa djelovat će Akademija primijenjenih umjetnosti, Filozofski fakultet, Učiteljski fakultet, Građevinski fakultet te Odjeli za matematiku, fiziku, informatiku i biotehnologiju. Posljednjih 10 godina uložena su značajna sredstva u razvoj prostornih, ali i ljudskih resursa Sveučilišta zapošljavanjem 1260 znanstvenika iz zemlje i inozemstva te znanstvenih pripravnika.

Temeljna načela Bolonjske deklaracije definirana su 1999. godine i tada ih je prihvatilo prvih 19 europskih država.

Temeljna načela Bolonjskog procesa:

1. Prihvatanje sustava lako prepoznatljivih i usporedivih stupnjeva (akademske i stručne) i uvođenje dodatka diplomama;
2. Prihvatanje sustava utemeljenog na dvama glavnim ciklusima (preddiplomski i diplomski studij);
3. Uvođenje bodovnog sustava (European Credit Transfer System – ECTS);
4. Promicanje mobilnosti uklanjanjem prepreka slobodnom kretanju studenata, nastavnika i administrativnog osoblja;
5. Promicanje europske suradnje u osiguravanju kvalitete u cilju razvijanja usporedivih kriterija i metodologija;
6. Promicanje potrebne europske dimenzije u visokom školstvu.

Republika Hrvatska Bolonjskom je procesu pristupila 2001. godine na ministarskoj konferenciji u Pragu. U sljedećih nekoliko godina na državnoj je razini postavljen osnovni pravni okvir koji je omogućio reformu studija (uvođenje dvaju ciklusa obrazovanja, ECTS-bodovnog sustava, dodatka diplomama) i implementiranje ostalih bolonjskih načela (osiguravanje kvalitete, mobilnost). Zakon o znanstvenoj djelatnosti i visokom obrazovanju, koji je bio glavna pretpostavka bolonjske reforme, usvojen je 2003. godine i na snazi je i danas. S obzirom na potrebu stvaranja preduvjeta za daljnje reforme u pripremi su nova zakonska rješenja za područje reguliranja rada sveučilišta, znanosti i visokog obrazovanja koja bi trebala biti usvojena tijekom ove godine. Navedeni Zakon iz 2003. godine predvidio je da se ak. god. 2005/06. započne s izvođenjem studija reformiranih u skladu s načelima Bolonjske deklaracije.

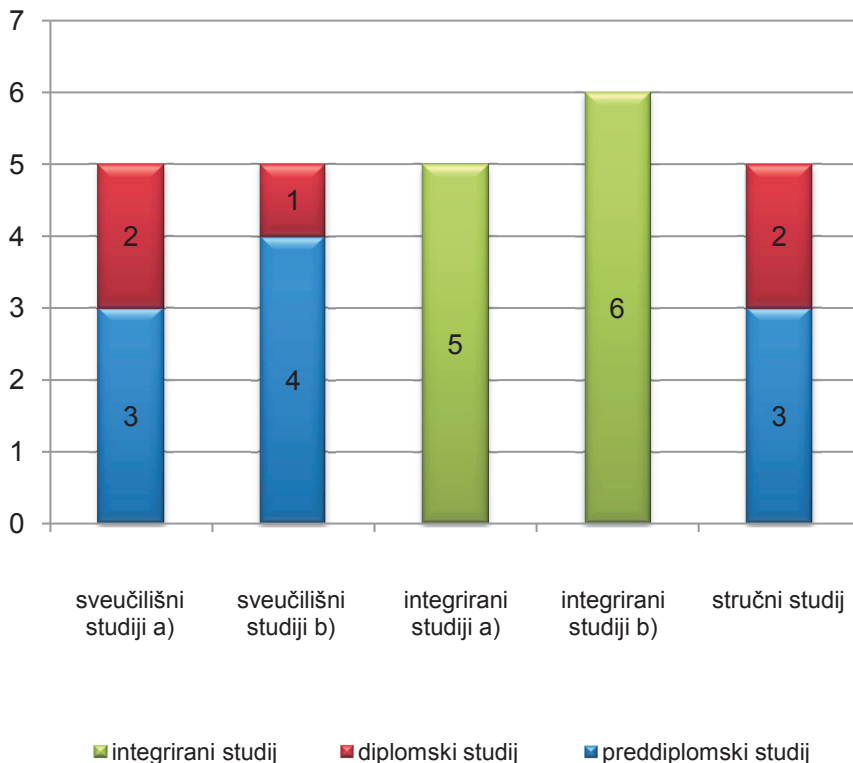
U periodu 2003–2010. usklađeni su ili definirani različiti zakoni i propisi:

- Zakon o osiguravanju kvalitete u znanosti i visokom obrazovanju („Narodne novine“, broj 45/09)
- Zakon o znanstvenoj djelatnosti i visokom obrazovanju („Narodne novine“, broj 123/03, 198/03, 105/04, 174/04, 46/07, 45/09)
- Pravilnik o vrednovanju znanstvenih organizacija („Narodne novine“, broj 39/05, 104/08).

Sveučilište u Rijeci od samog se je početka uključilo u aktivnosti vezane za implementiranje Bolonjske deklaracije i svih njezinih načela. Temeljita izmjena Statuta Sveučilišta provedena je 2004. godine. Sveučilište je kroz svoje akte i provedbene aktivnosti, osim na temeljnim bolonjskim načelima, ustrajalo i na pokretanju i razvoju suvremenih doktorskih studijskih programa te na razvoju sustava cjeloživotnog učenja kao važnih elemenata razvoja visokoobrazovnog sustava.

Tijekom 2005. godine provedena je prva faza Bolonjskog procesa na Sveučilištu – reformirani su i uspješno akreditirani sveučilišni i stručni studijski programi na svim sastavnicama Sveučilišta. Uveden je ECTS-sustav, a glavnina je programa reformirana na način da se izvodi kroz dva ciklusa (preddiplomski i diplomski). U formi integriranih studija i dalje se izvode studij medicine, dentalne medicine, sveučilišni učiteljski studij te studij prava.

Graf 1. Struktura studija na Sveučilištu u Rijeci

Drugu fazu Bolonjskog procesa na Sveučilištu karakterizira uvođenje sustava osiguranja kvalitete studijskih programa. Tijekom 2006. godine na Sveučilištu je proveden projekt „Razvoj organizacijskog sustava i postupaka za unapređenje kvalitete Sveučilišta u Rijeci“ poduprt od Nacionalne zaklade za znanost koji je omogućio uspostavljanje sustava za kvalitetu na Sveučilištu i sastavnicama Sveučilišta.

Treća faza implementacije Bolonjskog procesa započela je 2008. godine Sveučilišnim projektom implementacije koncepta ishoda učenja na studijskim programima Sveučilišta kada je organizirana i uvodna edukacija za nastavnike na temu ishoda učenja kao temelja za definiranje kvalifikacijskog okvira.

Sveučilište u Rijeci strategiju razvoja za period 2007–2013. jednoglasno je prihvatilo na Senatu Sveučilišta 19. travnja 2007. godine.

Glavni strateški ciljevi i zadaci definirani strategijom usmjereni su na:

1. Studije i studente
2. Znanstveni rad i inovacije
3. Kapacitete – ljudske, financijske i materijalne resurse
4. Povezanost sa zajednicom i gospodarstvom te na usklađivanje s potrebama zajednice
5. Integriranost u EU, otvorenost prema svijetu i mobilnost.

Osim navedenoga u periodu od 2005. do 2011. Sveučilište u Rijeci donijelo je čitav niz dokumenata koji osiguravaju temelj za provođenje reformi i stalno unapređivanje studijskih i drugih sveučilišnih programa:

- Pravilnik o akreditiranju studijskih programa Sveučilišta u Rijeci (pročišćeni tekst – listopad 2010)
- Pravilnik o studijima (pročišćeni tekst – srpanj 2008)
- Pravilnik o sustavu za kvalitetu Sveučilišta u Rijeci (pročišćeni tekst – srpanj 2008)
- Pravilnik o vrednovanju programa cjeloživotnog učenja (lipanj 2009)
- Etički kodeks Sveučilišta u Rijeci (2006)
- Temeljni dokument za cjeloživotno učenje Sveučilišta u Rijeci (2009)
- Priručnik za kvalitetu studiranja na Sveučilištu u Rijeci (2010)
- Priručnik o ishodima studiranja (2008)
- Strategija uvođenja e-učenja na Sveučilištu u Rijeci 2006–2010.
- Preporuke za izradu obrazovnih materijala za e-učenje (2009)
- Strategija uvođenja e-učenja na Sveučilištu u Rijeci 2011–2015.

U deset godina implementacije Bolonjskog procesa u europskom visokoobrazovnom sustavu taj je sustav doživio brojne promjene, primjerice internacionalizaciju obrazovanja, uspostavljanje kompetitivnosti, okretanje potrebama tržišta rada, koje su onda utjecale i na visoko obrazovanje u Hrvatskoj. Sveučilište u Rijeci aktivno sudjeluje u nacionalnim i međunarodnim projektima usmjerenima praćenju, analizi i unapređivanju različitih aspekata Bolonjskog procesa, nastojeći dobru europsku praksu prilagoditi vlastitim potrebama. Nakon pet godina izvođenja studijskih programa reformiranih na načelima Bolonjske deklaracije i provedbe niza reformi, 2010. godine postavilo se pitanje kvalitete provedenih promjena na Sveučilištu u Rijeci, te je provedeno sveobuhvatno istraživanje rezultata (kvalitativnih i kvantitativnih) prvih pet godina provedbe Bolonjskog procesa. Istraživanje je usporedivo s istraživanjem EUA „Trends 2010: A decade of change in European Higher Education“ koje je provedeno na 821 europskoj visokoškolskoj instituciji u 46 zemalja, kao i s drugim relevantnim europskim sveučilišnim dokumentima.

UNIRIUNIRIUR
RIUNIRIUNIRI
UNIRIUNIRIUR
RIUNIRIUNIRI
UNIRIUNIRIUR
RIUNIRIUNIRI

2. CILJEVI I METODOLOGIJA ISTRAŽIVANJA

UNIRIUNIRIUNIRIUNIRIUNIRI
IRIUNIRIUNIRIUNIRIUNIRIUR
UNIRIUNIRIUNIRIUNIRIUNIRI
IRIUNIRIUNIRIUNIRIUNIRIUR
UNIRIUNIRIUNIRIUNIRIUNIRI
IRIUNIRIUNIRIUNIRIUNIRIUR

Svrha istraživanja bila je analiza implementacije bolonjskih načela i svih pratećih reformi te definiranje potrebnih koraka za daljnji razvoj uspostavljenog sustava.

Specifični ciljevi istraživanja:

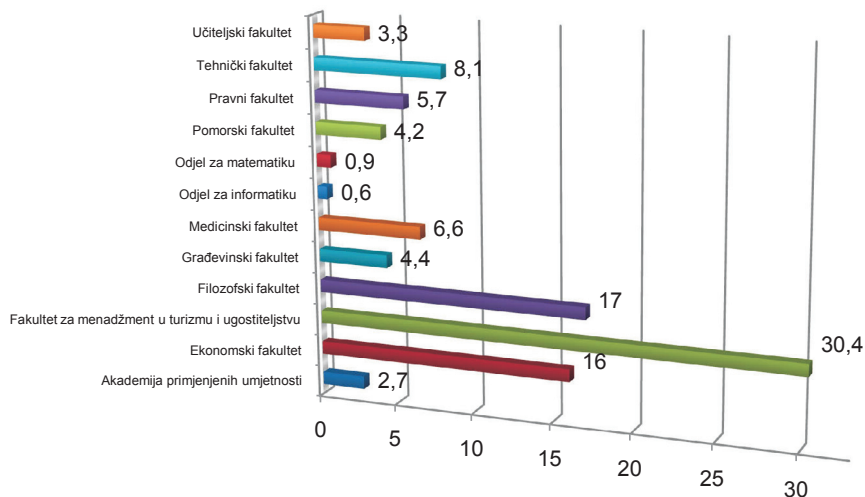
1. Utvrđivanje uspješnosti provedbe Bolonjskog procesa na Sveučilištu u Rijeci ispitivanjem stavova nastavnika i studenata o implementaciji Bolonjskog procesa na Sveučilištu u Rijeci te prikupljanjem kvantitativnih podataka o kvaliteti studijskih programa i akademskom uspjehu studenata.
2. Unapređenje kvalitete studiranja prema odrednicama Bolonjske deklaracije s prioritetima u stvaranju europskog sustava visokog obrazovanja uvođenjem jedinstvenog sustava studiranja na tri razinama, sustava bodovanja (ECTS), sustava lako prepoznatljivih i usporedivih akademskih i stručnih stupnjeva, potom u smislu osiguravanja kvalitete, mobilnosti, te usmjerenosti studijskih programa studentima.
3. Usporedba relevantnih pokazatelja kvalitete procesa učenja i poučavanja, akademskog uspjeha i osobnog razvoja studenata s istraživanjima stavova nastavnika i studenata provedenima na Sveučilištu u Rijeci tijekom 2004. i 2006. godine.

2.2.1 ISPITANICI

Ispitivanju su pristupila 3984 studenta (67,1% ženskog, 32,9% muškog spola) Sveučilišta u Rijeci druge, treće i četvrte godine studiranja, što predstavlja 35% upisanih redovitih studenata ciljnih godina studija u akademskoj godini 2009/2010. 36,4% ispitanika pohađalo je drugu, 31,3% ispitanika treću, te 32,3% ispitanika četvrtu godinu studiranja s prosječnim vrlo dobrim uspjehom. U uzorku su bili zastupljeni studenti 12 sastavnica Sveučilišta u Rijeci (Akademije primijenjenih umjetnosti, Ekonomskog fakulteta, Fakulteta za menadžment u turizmu i ugostiteljstvu, Filozofskog fakulteta, Građevinskog fakulteta, Medicinskog fakulteta, Odjela za informatiku, Odjela za matematiku, Pomorskog fakulteta, Pravnog fakulteta, Tehničkog fakulteta i Učiteljskog fakulteta; vidi *Graf 2*). Nešto više od polovice anketiranih studenata ima stalno prebivalište u Rijeci (52%), dok od ostalih 48% studenata s prebivalištem izvan Rijeke većina njih dolazi iz Istre (9,8%), Dalmacije (6,8%) te Slavonije i Karlovca s okolicom (5,4%). Većina ispitanih studenata (65,4%) ne plaća školarinu za studij, te dolaze iz obitelji gdje oba roditelja (57,4% majki, 56,5% očeva) imaju srednju stručnu spremu. Obitelj najčešće (77%) predstavlja primarni izvor prihoda za studij.

Uzorak je reprezentativan s obzirom na veličinu (predstavlja 35% populacije) kao i strukturu s obzirom da su za uzorak odabrani studenti druge, treće i četvrte godine studiranja na Sveučilištu u Rijeci (pr. druga i treća godina preddiplomskog studija i prva godina diplomskog studija kod studija tipa *a*, vidi *Graf 1*) koji sukladno odredbama Pravilnika o studijima Sveučilišta u Rijeci (pročišćeni tekst iz srpnja 2008.) studiraju najmanje dvije godine.

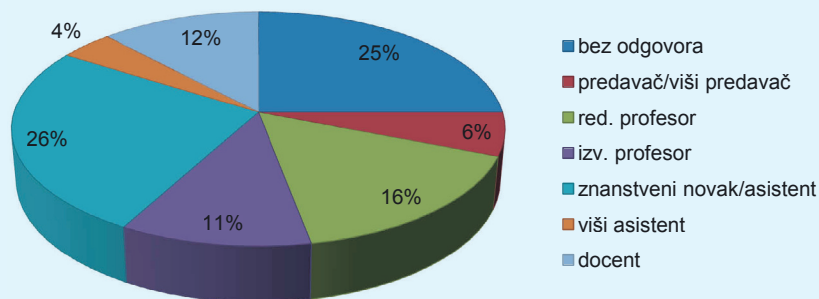
Graf 2. Udio studenata pojedine sastavnice u uzorku (postotak)

U istraživanju je sudjelovalo 768 zaposlenika u znanstveno-nastavnim, nastavnim i suradničkim zvanjima (stalno zaposlenih i vanjskih suradnika) s 13 sastavnica Sveučilišta u Rijeci (Akademije primijenjenih umjetnosti, Ekonomskog fakulteta, Fakulteta za menadžment u turizmu i ugostiteljstvu, Filozofskog fakulteta, Građevinskog fakulteta, Medicinskog fakulteta, Odjela za biotehnologiju, Odjela za informatiku, Odjela za matematiku, Pomorskog fakulteta, Pravnog fakulteta, Tehničkog fakulteta i Učiteljskog fakulteta).

Najveći broj anketiranih nastavnika bio je u suradničkom zvanju (30%), potom 12% u zvanju docenta, 11% izvanrednih profesora, 16% redovitih profesora te 6% zaposlenih u nastavnom zvanju (25% ispitanika nije se odazvalo anketiranju) i u prosjeku su bili 12,01 godinu zaposleni u visokom školstvu, najčešće u biomedicinskom (31,8) i tehničkom (21,6) znanstvenom području (Graf 3).

Graf 3. Udio ispitanih nastavnika prema zvanjima

2.2.2 METODA

Upitnici kojima su se ispitivali stavovi nastavnika i studenata o uspješnosti provedbe Bolonjskog procesa na Sveučilištu u Rijeci razvijeni su na temelju detaljne analize odrednica Bolonjskog procesa te na temelju niza instrumenata koji se u tu svrhu koriste na inozemnim sveučilištima (*Shema 2*).

U oblikovanju upitnika korišteni su i podaci prikupljeni u prijašnjim istraživanjima kvalitete studiranja na Sveučilištu u Rijeci iz studentske perspektive provedenima 2004. i 2006. godine. Sadržajnom usklađenošću čestica studentskog i nastavničkog upitnika nastojalo se omogućiti usporedbu stavova studenata i nastavnika u željenim dimenzijama.

2

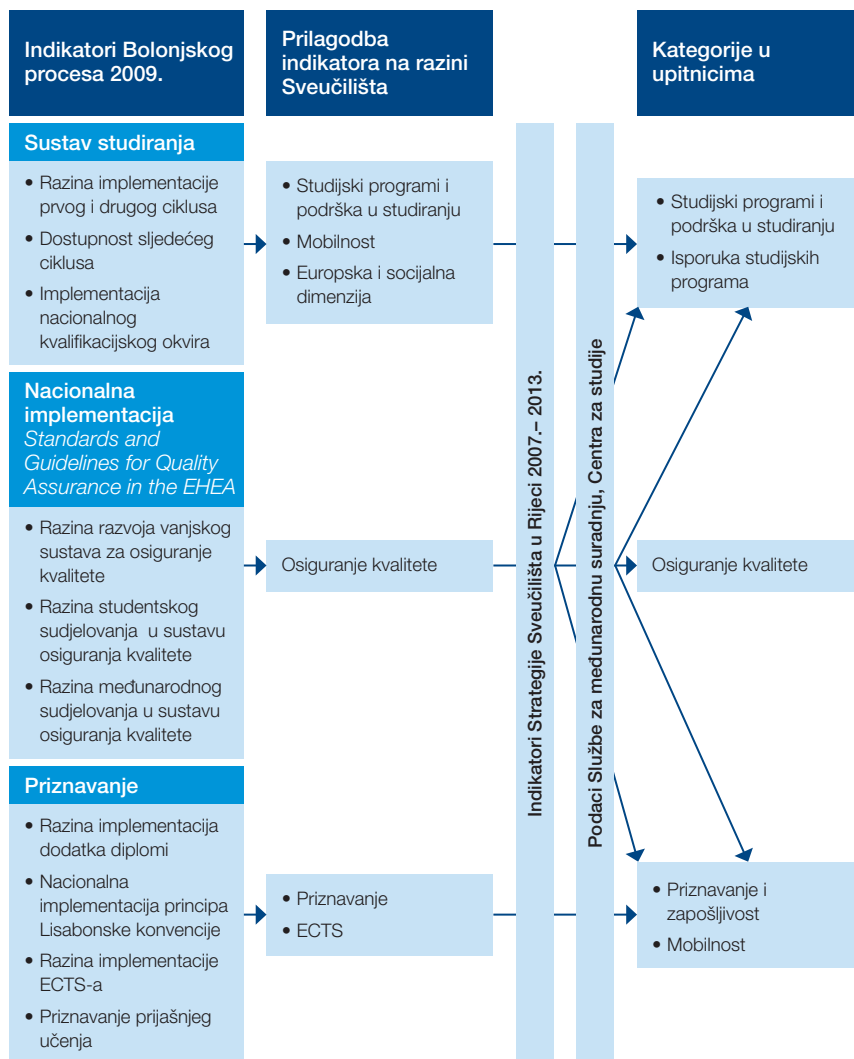
2

Na temelju takvih analiza došlo se do konačne verzije upitnika.

Upitnik za studente obuhvaćao je tvrdnje koje su opisivale studij i podršku na studiju te uvjete izvedbe studija, a studenti su procjenjivali stupanj slaganja s pojedinom tvrdnjom. Zapošljivost i prepoznatljivost, mobilnost i procjena kvalitete ispitivani su pitanjima višestrukog izbora.

Upitnik za nastavnike obuhvaćao je pitanja višestrukog izbora kojima se procjenjivao Bolonjski proces (kvaliteta studiranja i nastavno opterećenje, ECTS-bodovi, mobilnost...). Osim navedenoga upitnik je sadržavao i tvrdnje o programu studija u dva ciklusa, o kvaliteti studiranja uvođenjem Bolonjskog procesa, o procjeni pružanja podrške studentima te o uvjetima izvedbe studija. Nastavnici su procjenjivali stupanj slaganja s pojedinom tvrdnjom. Na kraju upitnika nastavnici su imali mogućnost davanja otvorenih komentara o studiranju u dva ciklusa te o provedbi Bolonjskog procesa i postojećih akata na Sveučilištu koji ga reguliraju.

Shema 2. Razvoj upitnika za studente i nastavnike

U pisanju ovog izvješća korišteni su i podaci prikupljeni samovrednovanjem sastavnica Sveučilišta koje je provedeno tijekom listopada i studenog 2010. godine prema obrascu iz Priručnika za kvalitetu studiranja na Sveučilištu u Rijeci, kao i podaci iz Izvješća o provedbi Strategije Sveučilišta u Rijeci za 2010. godinu.

Ispitivanje studenata bilo je anonimno i provodilo se grupno u okviru nastave tijekom svibnja i lipnja 2010. godine u terminima koje je određivao prodekan za nastavu svake od sastavnica. Ispitivanje nastavnika provedeno je tako da su članovi Odbora za kvalitetu Sveučilišta u Rijeci tijekom listopada 2010. godine zaposlenicima svojih sastavnica u znanstveno-nastavnim, nastavnim i suradničkim zvanjima individualno dostavili upitnike koje su zaposlenici nakon ispunjavanja vraćali na način koji im je jamčio anonimnost odgovora.

2

2

3.

REZULTATI

ISTRAŽIVANJA

UNIRIUNIRIUNIRIUNIRIUNIRI
UNIRIUNIRIUNIRIUNIRIUNIRI
UNIRIUNIRIUNIRIUNIRIUNIRI
UNIRIUNIRIUNIRIUNIRIUNIRI
UNIRIUNIRIUNIRIUNIRIUNIRI
UNIRIUNIRIUNIRIUNIRIUNIRI

3.1.1 ECTS

ECTS-bodovi definiraju studentsko opterećenje u okviru određenog kolegija, modula ili programa izraženo u vremenu. Pokazuju stvarno vrijeme koje je potrebno prosječnom studentu za postizanje predviđenih ciljeva kolegija, modula ili programa. U RH, pa tako i na Sveučilištu u Rijeci, jedan ECTS- bod predstavlja opterećenje od približno 30 radnih sati. Pritom se opterećenje ne odnosi samo na sudjelovanje na nastavi, već uključuje i samostalan rad studenta kod kuće ili na terenu.

Broj ECTS-bodova ne povezuje se isključivo s brojem sati prisustvovanja nastavi pojedinog kolegija, već se u definiranju ECTS-bodova polazi od ciljeva kolegija određenih ishodima učenja, kao i od planiranih aktivnosti studenta (u odnosu na broj ECTS-bodova dodijeljenih pojedinom kolegiju unutar cijelog studijskog programa), te od načina poučavanja i načina procjenjivanja/ocjenjivanja.

Pri određivanju ECTS-bodova polazi se od zadanih 60 ECTS-bodova koliko student u pravilu može ostvariti u jednoj godini studija. Preddiplomska razina podrazumijeva stjecanje 180 ECTS-bodova ako studijski program traje tri godine, odnosno 240 ECTS-bodova ako traje četiri godine. Diplomskim studijima stječe se 60 ECTS-bodova (ako traju jednu godinu), odnosno 120 ECTS-bodova (ako traju dvije godine). Integrirani studiji traju pet godina i njima se stječe 300 ECTS-bodova. U dosadašnjim izvješćima o primjeni Bolonjskog procesa problematizira se implementacija sustava bodovanja i ističe važnost usklađenosti bodovanja sa stvarnim studentskim opterećenjima kao i s ishodima učenja (ESU 2011).

Podaci prikupljeni samovrednovanjem sastavnica Sveučilišta u Rijeci pokazuju da uprave sastavnica procjenjuju kako za sve predmete studijskih programa postoje detaljno obrazloženi ECTS-bodovi dodijeljeni različitim komponentama predmeta, što je i očekivano s obzirom da je to bio jedan od temeljnih zahtjeva u prijavi novih programa.

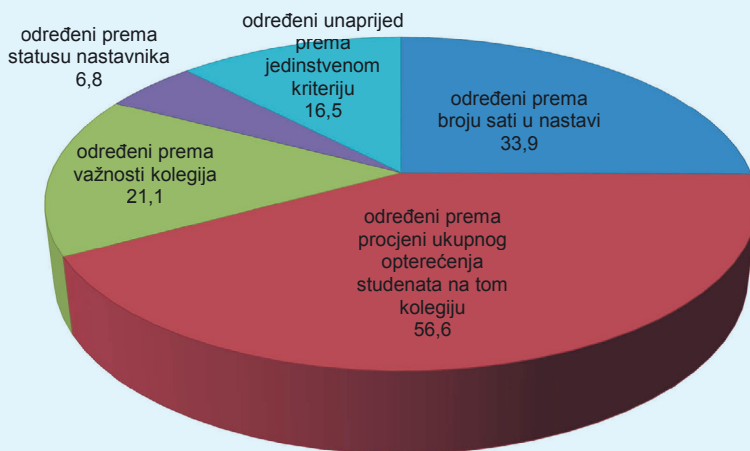
Ovim se ispitivanjem nastojalo dobiti uvid u raspodjelu ECTS-bodova unutar studijskih programa u odnosu na studentske procjene vlastita opterećenja.

Tek nešto više od polovine ispitanih studenata (56,6%) procjenjuje da su ECTS-bodovi dodijeljeni kolegijima na razini studijskog programa uravnoteženi i u skladu sa stvarnim obvezama na pojedinom kolegiju. Zanimljivo je uočiti da stavovi nastavnika u tom smislu odgovaraju studentskim stavovima s obzirom na to da isti postotak nastavnika (tek 56,6%) smatra da su ECTS-bodovi definirani prema procjeni ukupnog studentskog opterećenja na određenom kolegiju.

Procjene nastavnika razlikuju se s obzirom na znanstveno-nastavna zvanja, tako su zaposlenici u suradničkim zvanjima najkritičniji i tek 39,9% viših asistenata procjenjuje da su ECTS-bodovi usklađeni sa stvarnim studentskim opterećenjem.

Nastavnici ujedno procjenjuju da su se prilikom dodjeljivanja ECTS-bodova pojedinim kolegijima kao kriteriji koristili i broj sati u nastavi (33,9%), važnost kolegija (21,1%) ili su ECTS-bodovi unaprijed dodijeljeni prema jedinstvenom kriteriju (16,5%). S obzirom na ovakav pristup u oblikovanju studijskih programa i s obzirom na različite načine dodjeljivanja ECTS-a ne iznenađuje podatak o postojanju raskoraka između planiranih ECTS-bodova i njihove realizacije (*Graf 4*).

Graf 4. Nastavnička procjena kriterija dodjele ECTS-bodova (postotak odabira tvrdnje)

Rezultati ukazuju na potrebu za stalnom analizom i revizijom ECTS-bodova. Osim mogućih promjena u redistribuciji ECTS-a unutar jednog predmeta sukladno zahtjevima pojedinih aktivnosti, potrebno je uskladiti ECTS-bodove na kolegijima sa stvarnim opterećenjem studenata kao i s ishodima učenja na kolegiju. Nužne su i daljnje analize studentskih opterećenja kao osnova za reviziju studijskih programa.

3.1.2. CIKLUSI I FLEKSIBILNOST STRUKTURE

Usvajanje sustava studija u tri ciklusa temelj je Bolonjskog procesa s obzirom da implementacija ovakve strukture studija olakšava mobilnost i omogućuje usporedivost diploma.

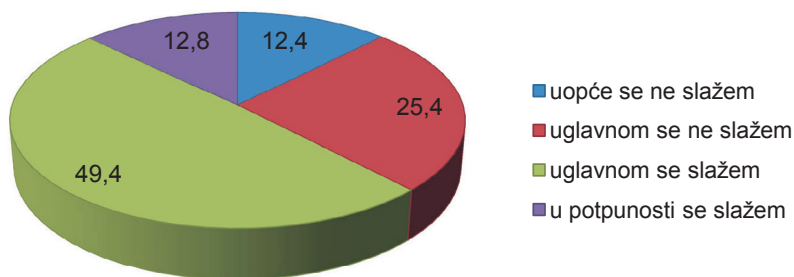
Usporedivost i kompatibilnost diploma prioritet je Bolonjskog procesa od samih početaka što se navodi već u Sorbonškoj deklaraciji iz 1998. godine.

Iako je sustav dvaju (triju) ciklusa implementiran u potpunosti i dalje su prisutni brojni izazovi. Među većima navode se poteškoće studenata koji završe prvi ciklus u pristupanju drugom ciklusu, čak i kod srodnih studija (ESU 2010). Stoga EUA zaključuje kako je nužna revizija sustava s dvama ciklusima ne bi li se omogućila veća fleksibilnost na putu učenja.

Naše istraživanje pokazuje da većina studenata koji pohađaju preddiplomski studij na Sveučilištu u Rijeci namjerava nastaviti studiranje na istovrsnom diplomskom studijskom programu i to najčešće na istom fakultetu. Ovaj podatak upućuje na zaključak o skromnoj fleksibilnosti u izboru nastavka studiranja. Iako i dalje većina studenata preddiplomskog studija namjerava nastaviti s diplomskim studijem, 76% nastavnika smatra da se uvođenjem studija kroz dva ciklusa visokoškolsko obrazovanje preddiplomske razine omogućuje i onim studentima koji nisu motivirani za nastavak studija na diplomskoj razini.

Rezultati pokazuju da 62,2% studenata procjenjuje kako ih studijski program dobro priprema za nastavak školovanja (Graf 5). Najviše procjene u tom smislu daju studenti preddiplomskog studija (63,8%), te izvrsni studenti (71,8%), dok se procjene smanjuju snižavanjem prosječne ocjene te su najniže kod studenata s dovoljnim uspjehom (56,6%).

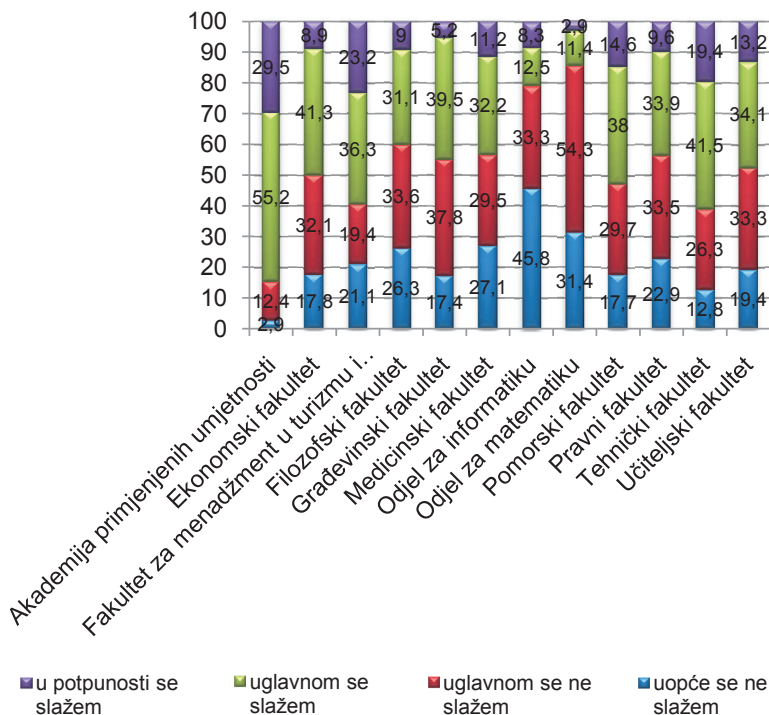
Graf 5. Studentske procjene za česticu „Studijski program me dobro priprema za nastavak školovanja“ (postotak odabira tvrdnje)

Stavovi studenata ukazuju na to da organizacija studija još uvijek nije u potpunosti zadovoljavajuća. 60% studenata, neovisno o razini studija i sastavnici koju pohađaju, zadovoljno je strukturom studijskog programa (primjerice logičnim slijedom kolegija na studiju, jednosemestralnim kolegijima i sl.). Čini se da se nezadovoljstvo prvenstveno odnosi na način izvedbe nastave na studijskom programu koji nije u potpunosti prilagođen (procjena 56,5% studenata) potrebama pojedinog kolegija (u smislu rada u malim skupinama, projektne nastave, primjene medija, problemske nastave, susreta sa stručnjacima iz prakse, terenskog rada i sl.).

Polovina ispitanih studenata (51,5%) smatra kako na njihovom studijskom programu postoji mogućnost ispunjavanja osobnih interesa odabirom izbornih kolegija, dok su procjene nastavnika znatno više (69,7% nastavnika slaže se s navedenom tvrdnjom). Procjene studenata o mogućnostima ispunjavanja osobnih interesa vrlo su različite na pojedinim sastavnicama i kreću se u rasponu od 5,2% do 29,5% studenata koji smatraju da u potpunosti mogu ispuniti svoje interese tijekom studija (Graf 6).

Graf 6. Studentske procjene mogućnosti zadovoljavanja osobnih interesa putem izbornih kolegija (postotak)

Moguće je kako je to rezultat činjenice da tek 40,4% studenata smatra kako im je dostupno savjetovanje o izboru kolegija ili o mogućnostima nastavka studija. Rezultati studentskih procjena u ovom su segmentu vrlo nezadovoljavajući, stoga su nužni pomoci nabolje unatoč organizacijskim problemima tj. raskoraku između mogućnosti sastavnica s jedne i potreba studenata s druge strane. Izbornim kolegijima potrebno je razvijati generičke kompetencije (informatička pismenost, strani jezici, komunikacija i sl.) u mjeri u kojoj je to moguće s obzirom na ograničenja kapaciteta i nužnost zadržavanja kvalitete nastavnog procesa.

Dvije trećine nastavnika smatra da je studiranje kroz dva ciklusa povećalo učinkovitost studiranja osiguravajući veću prolaznost, čemu su, prema procjenama nešto više od polovice nastavnika (55,1%), pridonijeli i jednosemestralni kolegiji. Ovu su činjenicu, uz povećanje fleksibilnosti i unapređenje mobilnosti, nastavnici izdvojili kao prednost studiranja kroz dva ciklusa i u odgovorima otvorenog tipa, no isto su iskazali i zabrinutost vezanu uz očuvanje potrebne razine kvalitete znanja i motivacije u uvjetima povećanja uspješnosti iskazane kvantitativnim pokazateljima.

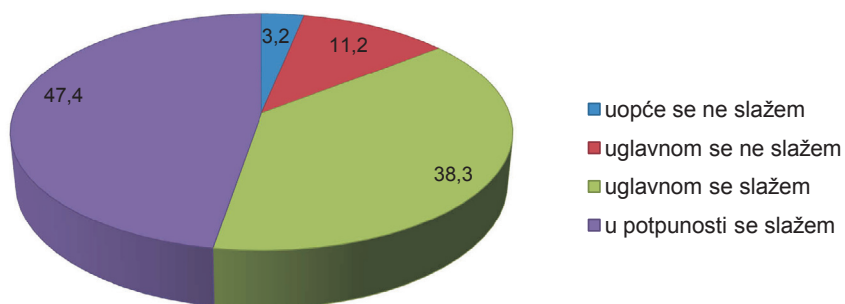
3.1.3 ZAHTJEVNOST STUDIJA

Percepcija studenata o zahtjevima studija obično je povezana s njihovim interesom za studij i uložnim naporom u odnosu na procjenu težine studija. Studenti koji studij doživljavaju zahtjevnim ulagat će više napora s ciljem udovoljavanja zahtjevima studiranja, ozbiljnije će pristupati radu i više će cijiniti postignuto. Pritom razina zahtjeva studija mora biti takva da, uz primjereni angažman studenta, omogućava uspješno studiranje i završavanje studija. Uvođenjem promjena u okviru Bolonjskog procesa, prvenstveno uvođenjem kontinuiranog praćenja studenata, očekuje se povećanje studentskih obveza. Kontinuirano praćenje rezultira gotovo svakodnevnim obvezama studenata i njihovim aktivnim angažmanom tijekom cijele godine, a ne samo u razdoblju završnih ispitnih rokova. U kojoj je mjeri uvođenjem Bolonjskog procesa došlo do promjena u zahtjevnosti studiranja može se uvidjeti usporedbom rezultata ovoga istraživanja s rezultatima istraživanja provedenoga prije uvođenja Bolonjskog procesa.

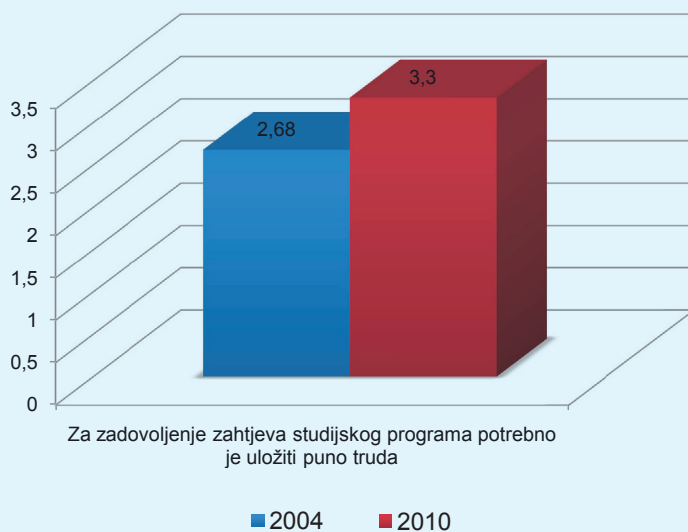
Čestica „Za zadovoljenje zahtjeva studijskog programa potrebno je uložiti puno truda“ izdvaja se među ostalim rezultatima jer se s tom tvrdnjom prosječno slaže najviše studenata (aritmetička sredina 3,30) u usporedbi s ostalim ispitanim indikatorima. Iako su rezultati studentskih procjena očekivani (85,7% studenata procjenjuje da ulaže puno truda za zadovoljenje studijskih programa), određeni postotak studenata (posebno onih na integriranim studijima) procjenjuje studijske programe prezahtjevnima (*Graf 7*). Studenti najmanje zahtjevnima procjenjuju preddiplomske studije (3,22), zatim slijede diplomski studiji (3,38), dok se integrirani studiji procjenjuju najzahtjevnijima (3,48). Zanimljiva je i činjenica da više od polovine nastavnika (59,5%) procjenjuje preddiplomski studij manje zahtjevnim od diplomskoga studija.

U usporedbi s podacima iz ispitivanja provedenog prije uvođenja Bolonjskog procesa studenti zahtjeve studijskih programa procjenjuju znatno većima nego ranije (*Graf 8*). Napor koji studenti moraju uložiti kako bi udovoljili zahtjevima studija smatra se značajnim čimbenikom kvalitete rada te se na temelju tog pokazatelja može zaključiti da je studiranje u skladu s Bolonjskim procesom rezultiralo većim neposrednim angažmanom studenata u usporedbi s rezultatima ispitivanja iz 2004. (aritmetička sredina studentske procjene 2,68).

Graf 7. Studentske procjene za česticu „Za zadovoljenje zahtjeva studijskog programa potrebno je uložiti puno truda“ (postotak)

Graf 8. Trend studentskih stavova oko zahtjevnosti studija –ispitivanje 2004. i 2010. godine

3.1.4. ISHODI

Međunarodni trendovi u obrazovanju pokazuju promjene u modelu poučavanja od onoga usmjerenog nastavniku prema modelu poučavanja usmjerenom studentu. Model poučavanja usmjeren studentu usredotočuje se na ishode učenja, dakle na kompetencije studenta nakon završenog modula ili programa.

Ishodima učenja iskazuje se sve ono što student treba znati, razumjeti i biti u mogućnosti pokazati nakon završenog procesa učenja, odnosno sveukupnog rada na kolegiju. Prilikom određivanja ishoda učenja potrebno je precizno definirati aktivnost kojom će student moći pokazati stečeno znanje ili vještinu. Precizno definirana aktivnost studenta osnova je mjerenja, odnosno praćenja rada studenta na temelju čega nastavnik procjenjuje/ocjenjuje njegovo postignuće. Jasno definirani ishodi učenja pokazuju što će sve student moći i znati raditi, u kojim okolnostima, te koliko uspješno. Pri određivanju razine postignuća studenta, obično se primjenjuje Bloomova taksonomija obrazovnih postignuća. U takvom pristupu usmjerenom na ishode učenja student postaje integralni dio obrazovnog procesa, njegov sudionik.

Razvoj kurikula koji se temelji na ishodima učenja složen je proces koji se odvija na trima razinama (razina programa studija, razina modula/kolegija, razina nastavne cjeline/sata). Sve razine trebaju biti međusobno usklađene na način da niža razina bude u funkciji više, odnosno da doprinosi ostvarivanju ciljeva/ishoda učenja definiranih na razini cijelog studijskog programa. Takav spiralni koncept zahtijeva horizontalnu i vertikalnu organizaciju kurikula, horizontalnu u smislu povezanosti među predmetima i područjima i vertikalnu u smislu kontinuiteta, odnosno ponavljanje i proširivanje određenih područja.

U ovom istraživanju nastavnici i studenti nisu imali konkretnih pitanja koja bi se ticala ishoda učenja, tako da se o procjeni promjena u kurikulu u skladu s ishodima učenja može zaključivati samo na temelju podataka iz samovrednovanja sastavnica. S obzirom na to da je u sklopu jednog od akcijskih planova na razini Sveučilišta tijekom 2008. provedena edukacija nastavnika o pripremi programa kolegija usklađenih s ishodima učenja, očekivalo se da su programi kreirani u skladu s očekivanim ishodima.

Prema procjenama uprava sastavnica Sveučilišta u Rijeci svi njihovi studijski programi sadrže precizno definirane ishode učenja koje student stječe završetkom programa, usklađene sa srodnim europskim studijima na akreditiranim sveučilištima u Europi. Također, na 12 sastavnica istaknuto je da za sve predmete u studijskim programima postoje detaljno obrazloženi ishodi učenja, dok je samo na jednoj sastavnici istaknuto kako su takvi ishodi učenja definirani za većinu, ne i za sve kolegije. Trećina sastavnica redovito provodi ispitivanje usklađenosti postignutih ishoda učenja studenata koji su završili studij sa stvarnim potrebama tržišta rada. Procjena usvojenih znanja, vještina i kompetencija u skladu je s očekivanim ishodima studijskog programa i poučavanjem sadržajima na gotovo svim sastavnicama (12 od 13).

3.1.5 STUDIJ USMJEREN STUDENTU

Studijski program usmjeren studentu podrazumijeva oblikovanje kurikula u skladu sa znanjima i vještinama koje student stječe nakon završetka studija. Svrha je takvog obrazovanja postizanje određene razine kompetencija u rješavanju problema iz pojedinog područja, što podrazumijeva:

- usvajanje vještina
- razvoj kognitivnih vještina (posebno složenih misaonih operacija kao što su rješavanje problema, uzročno-posljedično zaključivanje, analitičnost i dr.) pri čemu se znanje smatra konstrukcijom koju svatko mora izgraditi za sebe
- pridavanje smisla naučenome i povezivanje životnog iskustva sa sadržajima koji se nude u obrazovnom okruženju – važno je omogućiti studentu slobodu u izboru sadržaja iz ponude izbornih predmeta kako bi ih sam kombinirao u skladu s vlastitim interesima, te osobnim i profesionalnim potrebama; nastavnik pritom preuzima ulogu savjetnika
- razvoj sustava osobnih vrijednosti te razumijevanje društvenih pojava u okviru sveukupnih društvenih okolnosti – nastavnik surađuje sa studentima u realizaciji projekata usmjerenih stjecanju uvida u prirodu društvenih pojava iz različitih perspektiva.

Jedna od bitnijih odrednica Bolonjskog procesa odnosi se na promoviranje studenata kao ravnopravnih partnera unutar autonomne institucije visokog obrazovanja.

Obrazovanje usmjereno studentu, između ostaloga, podrazumijeva ideju o studentima kao ravnopravnim partnerima te ističe važnost kvalitetne interakcije između nastavnika i studenata. Uz osigurane uvjete za učenje studenti bi sukladno svojim potrebama trebali imati lako dostupne i druge mehanizme podrške. Razumijevanje i uvažavanje studentskih problema vezanih za studij, ali i razumijevanje životnih prilika studenata preduvjet su usklađivanju zahtjeva studija s potrebama studenata. Kvaliteta podrške koju studenti dobivaju od svojih nastavnika omogućuje potpuniji razvoj njihovih potencijala u sveučilišnom okruženju i doprinosi učinkovitosti studiranja.

Kroz razumijevanje potreba studenata, dostupnost za konzultacije, pristupačnost i susretljivost te poticanje na izražavanje vlastita mišljenja iskazuje se uvažavanje studenata kao ravnopravnih partnera. Etičnost ponašanja nastavnika, pravednost i objektivnost u vrednovanju studentskog rada preduvjet su zadovoljenja uvjeta pravičnosti u okviru promicanja socijalne dimenzije Bolonjskog procesa. Istovremeno, nastavnici svojim postupcima pružaju najbolji model studentima u promoviranju moralnosti sveučilišne zajednice.

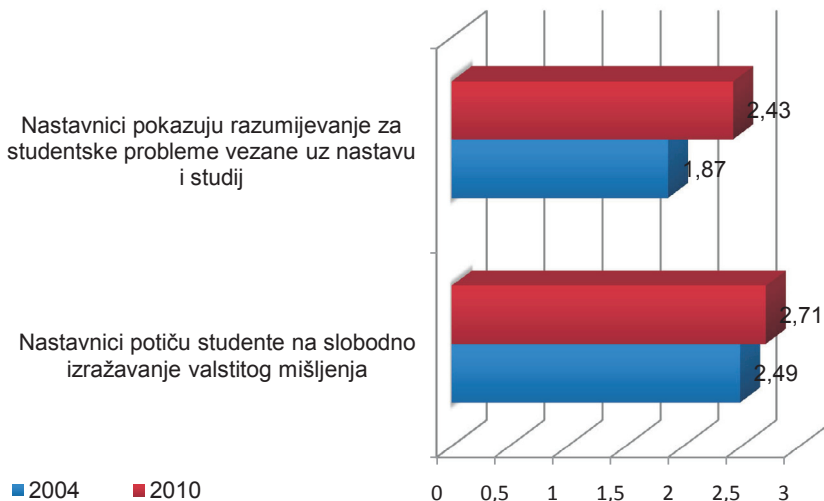
Podaci dobiveni samovrednovanjem sastavnica pokazuju da dvije trećine sastavnica omogućuje uključivanje studenata u sve aspekte znanstveno-nastavnog rada i promicanja kvalitete rada. Na više od polovine sastavnica studenti imaju mentore ili tutore.

Podaci o tome u kojoj su mjeri studiji usmjereni studentima prikupljeni su u ovom istraživanju iz studentskih procjena, procjena nastavnika, kao i samovrednovanjem sastavnica.

Procjene o razrađenim smjernicama za uključivanje studenata s posebnim potrebama prikupljene su samovrednovanjem koje su provele uprave sastavnica. Prema prikupljenim podacima 46,15% sastavnica posjeduje smjernice za uključivanje studenata s posebnim potrebama, njih 15,38% samo djelomično, dok na pet sastavnica takve smjernice još nisu razrađene.

U istraživanju je ispitivana procjena kvalitete interakcije iz perspektive studenata i nastavnika. Mogu se uočiti razlike u njihovim procjenama, ali i sličnosti, primjerice u razini zastupljenosti pojedinih aspekata odnosa: i studenti i nastavnici smatraju da je od parametara koji su se procjenjivali najviše zastupljena etičnost nastavnika, potom poticanje izražavanja mišljenja studenata i dostupnost za konzultacije, a u manjoj mjeri razumijevanje potreba studenata.

Graf 9. Trend studentskih stavova – ispitivanje 2004. i 2010. godine (aritmetičke sredine procjena)

62,5% studenata smatra da nastavnici ne pokazuju razumijevanje za studentske probleme vezane uz nastavu i studij. U odnosu na ispitivanje iz 2004. došlo je do pozitivnog pomaka u procjeni razumijevanja od strane nastavnika, što prema procjenama studenata još uvijek nije dovoljno (*Graf 9*). Gledišta nastavnika o tom se pitanju bitno razlikuju od studentskih procjena: gotovo svi ispitani nastavnici, njih 96,3%, procjenjuje da uglavnom ili u potpunosti pokazuju razumijevanje za studentske probleme vezane uz nastavu i studij, odnosno 88,3% nastavnika smatra da pokazuje razumijevanje za probleme i obaveze studenata izvan studija.

Većina nastavnika (93%) procjenjuje kako su dostupni za konzultacije i pomoć izvan vremena nastave i konzultacija, dok to isto tvrdi 69,5% studenata.

69,5% studenata smatra da su im nastavnici uvijek ili uglavnom dostupni izvan nastave i ostvaruju s njima dobru komunikaciju, dok 93,3% nastavnika ističe kako su uvijek ili uglavnom dostupni za konzultacije i pomoć izvan vremena nastave i konzultacija.

98% nastavnika ističe kako su u odnosu prema studentima nepristrani i pravedni, što je znatno više od procjena studenata o nepristranosti i pravednosti nastavnika (prosječna procjena 2,76). 80,8% studenata zadovoljno je razinom etičnosti na svojoj sastavnici.

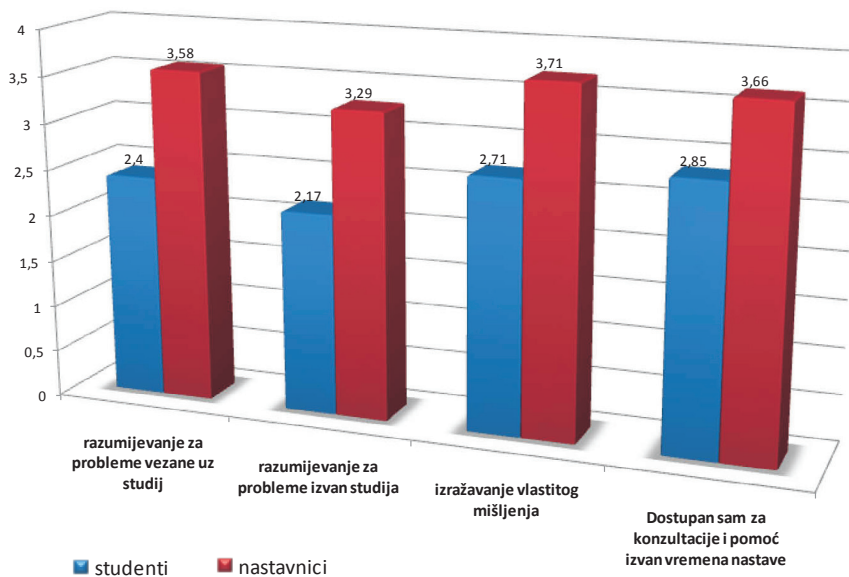
Aritmetička sredina procjena studenata u čestici „Nastavnici potiču studente na slobodno izražavanje vlastitog mišljenja“ iznosi 2,71, dok prosječna procjena nastavnika iznosi 3,71. Čak 94,6% nastavnika ističe kako se ta tvrdnja u potpunosti ili uglavnom odnosi na njih.

Razlike u procjenama nastavnika i studenata, između ostaloga, rezultat su različitih perspektiva, naime studenti prosječnom ocjenom procjenjuju rad svih nastavnika na razini sastavnice, dok su odgovori nastavnika uglavnom utemeljeni na osobnoj procjeni vlastita načina rada za koji smatraju da je u potpunosti usmjeren potrebama studenata. Najveće razilaženje u stavovima nastavnika i studenata uočava se kod čestice „Pokazujem razumijevanje za probleme studenata i obaveze izvan studija“ vjerojatno zbog nedovoljne fleksibilnosti studijskih programa prema zaposlenim studentima, prema studentima koji su dulje opravdano odsutni primjerice zbog bolesti i sl. (*Graf 10*).

Perspektiva studenata o ovome pitanju razlikuje se na različitim fakultetima te studenti na nekim sastavnicama smatraju kako nastavnici nemaju dovoljno razumijevanja za njihove probleme. Razinu podrške koju dobivaju od nastavnika posebice niskom ocjenjuju studenti integriranih studija (2,18).

Zanimljivo je uočiti da odnos s nastavnicima na sličan način procjenjuju studenti preddiplomskog i diplomskog studija, što pokazuje da je kvaliteta interakcije neovisna o razini studiranja te studenti odnos s nastavnicima slično doživljavaju na početku i pri kraju studiranja.

Graf 10. Procjena studenata i nastavnika o razumijevanju problema studenata (aritmetičke sredine procjena)

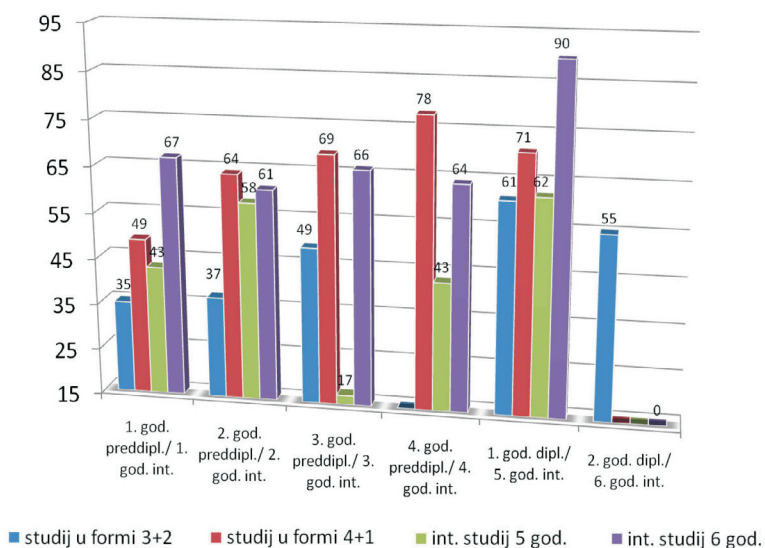
Kroz ovakva i slična istraživanja potvrđuje se važnost ispitivanja perspektive studenata kao ključnog subjekta obrazovnog procesa. Pristup usmjeren studentu podrazumijeva mehanizme aktivnog učenja, poticanje kritičkog mišljenja i usklađivanje metoda rada s predznanjem, stilovima učenja i potrebama studenata.

3.1.6 KVANTITATIVNI PODACI O USPJEŠNOSTI

U sklopu projekta provedena je i kvantitativna analiza prolaznosti studenata na Sveučilištu u Rijeci za akademsku godinu 2009/2010. na preddiplomskim i diplomskim studijima.

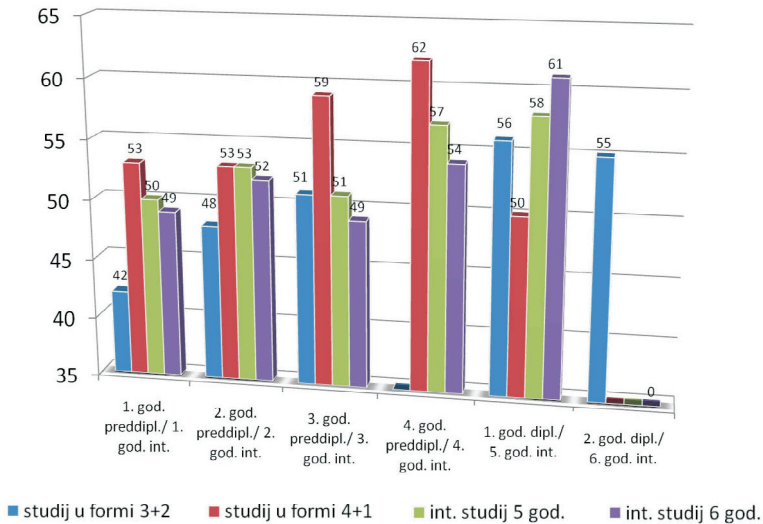
Prikupljeni podaci o postotku studenata koji su ostvarili 60 ECTS-a pokazuju da studenti u najvećem postotku (90%) ostvaruju 60 ECTS-a na petoj godini integriranog studija u trajanju od šest godina, a u najmanjem postotku (17%) na trećoj godini integriranog studija u trajanju od pet godina (*Graf 11*). Posebno su zabrinjavajući podaci fakulteta na kojem samo 17% studenata treće godine studija ostvaruje 60 ECTS-a.

Graf 11. Postotak studenata koji su ostvarili 60 ECTS-a u akademskoj godini 2009/2010.

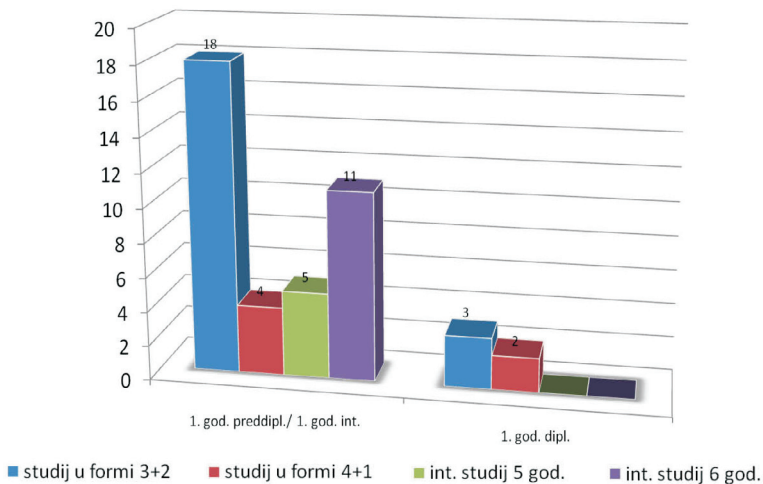
Prosječan broj ostvarenih ECTS-a u akademskoj godini 2009/2010. na Sveučilištu u Rijeci kreće se između 42 ECTS-a, koliko u prosjeku ostvare studenti na prvoj godini preddiplomskog studija u formi 3+2, do čak 62 ECTS-a, koliko u prosjeku ostvare studenti na prvoj godini diplomskog studija u formi 4+1 (*Graf 12*).

Graf 12. Prosječan broj ostvarenih ECTS-a u akademskoj godini 2009/2010.

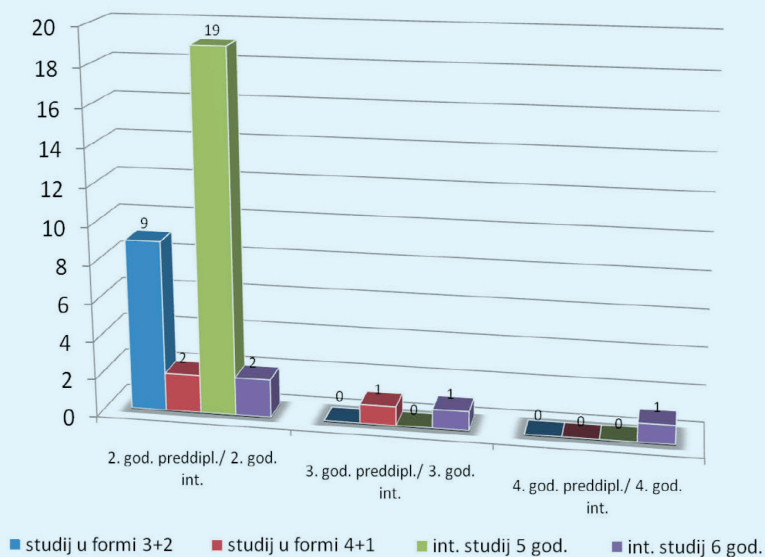
Postotak studenata koji su na prvoj godini studiranja ostvarili manje od 18 ECTS-a najviši je na prvoj godini preddiplomskog studija u formi 3+2 i iznosi 18%, dok je najniži na prvoj godini diplomskog studija u formi 4+1 i iznosi 2%. (Graf 13).

Graf 13. Postotak studenata koji su tijekom ak. god. 2009/2010. na prvoj godini studiranja ostvarili manje od 18 ECTS-a

Prikupljeni podaci o postotku studenata koji su izgubili pravo na studiranje ukazuju da najveći postotak studenata gubi pravo na studiranje (njih 19%) na drugoj godini integriranog studija u trajanju od pet godina. Posebno je zabrinjavajuće da je čak dvije trećine tih studenata (koji svi studiraju na istoj sastavnici) ostvarilo između 55 i 99 ECTS-a (Graf 14).

Graf 14. Postotak studenata koji su tijekom ak. god. 2009/2010. izgubili pravo na studiranje

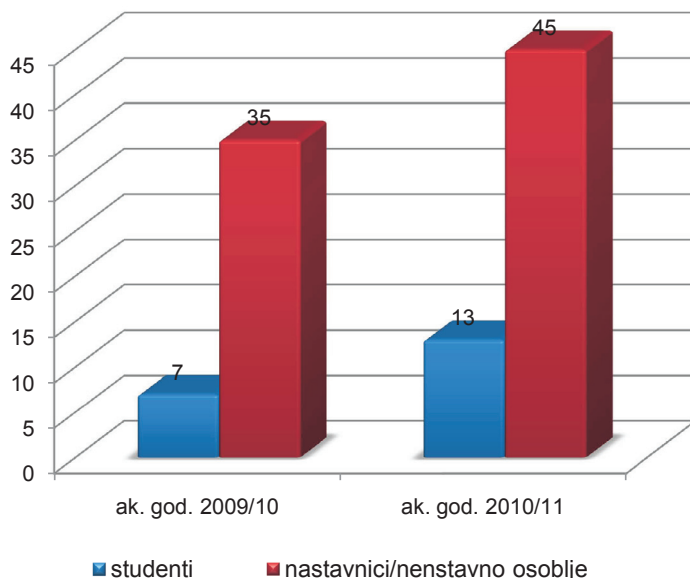

Od ak. god. 2009/10. sveučilišta iz Republike Hrvatske (pa tako i Riječko sveučilište) dobila su mogućnost participiranja u razmjeni studenata sa sveučilištima unutar EU na način da su u Erasmus-programu osigurana sredstva za upućivanje studenata i nastavnika na europska sveučilišta (jednosmjerna mobilnost). Sveučilište u Rijeci uključilo se u ovaj program, a prema podacima Ureda za mobilnost Sveučilišta u dvije akademske godine, na temelju potpisanih Erasmus-ugovora, na sveučilišta u Europskoj Uniji upućeno je ukupno 80 studenata i 27 nastavnika i nenastavnog osoblja. Za akademsku godinu 2011/12. Sveučilište u Rijeci do danas je sklopilo 77 Erasmus-ugovora. Spomenutim ugovorima predviđeno je 165 slobodnih mjesta na inozemnim institucijama za studente Sveučilišta u Rijeci, a na Sveučilištu u Rijeci trenutno je na raspolaganju 86 mjesta za strane Erasmus- studente.

Treba napomenuti da se razmjena nastavnika i studenata ostvarivala i prije otvaranja Erasmus-fondova bilateralnim suradnjama pojedinih fakulteta ili sveučilišta s inozemnim institucijama ili pak aktivnostima međunarodnih studentskih udruga (primjerice IAESTE, AISEC i dr).

Graf 15. Broj razmijenjenih nastavnika, studenata i nenastavnog osoblja

3.2.1 STUDENTSKA MOBILNOST

Studentska mobilnost unutar istraživanja analizirana je iz nekoliko aspekata:

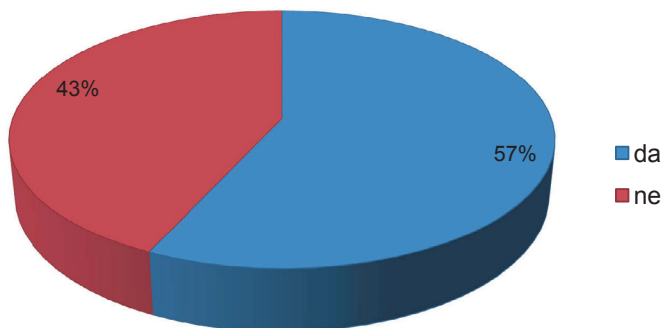
- međunarodna mobilnost – horizontalna ili kratkotrajna mobilnost ostvarena preko Erasmusa ili drugih programa međunarodne razmjene;
- vertikalna mobilnost – promjena institucije ili studija nakon završenog određenog stupnja obrazovanja;
- unutar sveučilišna mobilnost – ostvarivanje ECTS-bodova izvan studijskog programa koji student pohađa (na istom sveučilištu).

Analiza pokazuje da je mogućnost razmjene s inozemnim institucijama uz financiranje putem Erasmusa ili neke druge vrste programa razmjene koristilo svega 4,3% studenata (Tablica 1). S obzirom na vrlo skromne brojke ne može se istaknuti sastavnica na kojoj je mobilnost izrazito razvijena. Ohrabruje činjenica da 56,9% studenata želi sudjelovati u međunarodnoj razmjeni (Graf 16), a oni studenti koji nisu zainteresirani kao razloge u najvećoj mjeri navode moguće probleme praktične naravi. Studenata nemotiviranih za razmjenu svega je oko 15%.

S obzirom da je Erasmus kao najaktivniji program razmjene u EU započeo tek 2009. godine neophodno je raditi na njegovoj promociji kao i na osiguravanju uvjeta za njegovu provedbu sufinanciranjem stipendija, osiguravanjem jednostavnih procedura za priznavanje ECTS-a i drugim mjerama koje mogu utjecati na povećanje mobilnosti.

Graf 16. Procjena studentskog interesa za međunarodnom mobilnošću (postoci)

"Ukoliko još niste iskoristili tu mogućnost, jeste li zainteresirani za boravak na nekoj inozemnoj instituciji kroz program razmjene studenata"

Tablica 1. Postotak studenata koji su sudjelovali u mobilnosti s inozemnim institucijama

Sastavnica Sveučilišta u Rijeci	sudjelovali u mobilnosti	nisu sudjelovali u mobilnosti
Akademija primijenjenih umjetnosti	2,8	97,2
Ekonomski fakultet	0,8	99,2
Fakultet za menadžment u turizmu i ugostiteljstvu	4,7	95,3
Filozofski fakultet	3,3	97,7
Građevinski fakultet	2,8	97,2
Medicinski fakultet	2,9	97,1
Odjel za informatiku	0	100
Odjel za matematiku	5,4	94,6
Pravni fakultet	1,4	98,6
Učiteljski fakultet - Gospić	2,2	97,8
Učiteljski fakultet - Rijeka	0	100
Tehnički fakultet	3,2	96,8
Sveučilište u Rijeci	4,3	95,7

Podaci dobiveni samovrednovanjem sustava za kvalitetu Sveučilišta u Rijeci (izvješće dostupno na mrežnoj stranici http://www.uniri.hr/index.php?option=com_content&view=article&id=1938&Itemid=147) pokazuju da sastavnice na svojim mrežnim stranicama uglavnom imaju na engleskom jeziku objavljene podatke o nastavnim i drugim programima (76,92% sastavnica) kao i podatke o uvjetima upisa na programe i o izvedbi programa (61,54% sastavnica ima objavljene cjelovite podatke, dok 38,46% sastavnica ima djelomično objavljene podatke).

Cjelovite podatke o međunarodnoj suradnji na svojim mrežnim stranicama objavljuje 46,15% sastavnica Sveučilišta (ili 6 od 13 sastavnica koliko ih je ispunilo obrazac za samovrednovanje).

Pokazuje se da je na vertikalnu mobilnost, odnosno nastavak studija na neistovrsnom studiju i/ili drugom sveučilištu, spremno oko 25% studenata koji na Sveučilištu u Rijeci završe preddiplomsku razinu studija (Graf 16).

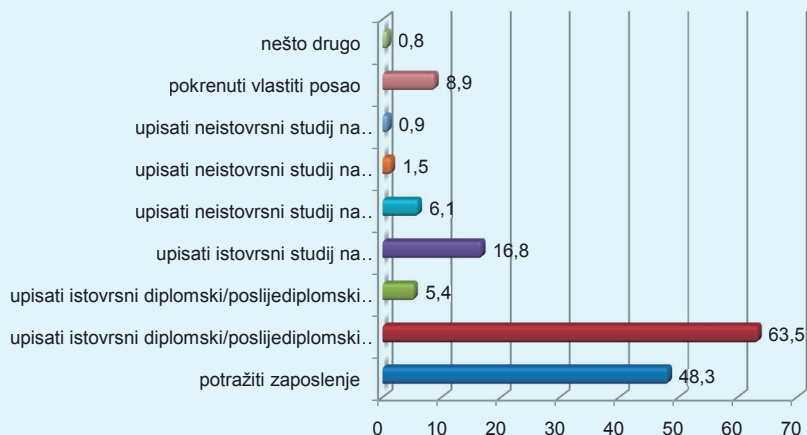
Studenti se ipak nakon prve razine studija najčešće opredjeljuju za „tradicionalnu“ opciju nastavka istovrsnog studija na istoj sastavnici (63,5 % ispitanika želi nastaviti istovrsni studij na istoj sastavnici).

S obzirom da je u vrijeme provedbe ovoga ispitivanja studij završavala tek prva generacija studenata diplomskog studija, može se zaključiti kako studij u dvama ciklusima za naš visokoobrazovni sustav još uvijek predstavlja novinu kako za studente tako i za sveučilišta. Studenti kao „najsigurniju“ varijantu biraju istovrsni studij, a fakulteti/sveučilišta vrlo strogo definiraju ulazne zahtjeve za diplomski studij čime je vertikalna mobilnost u smislu promjene studija na diplomskoj razini znatno otežana.

Među studentima ipak postoji izražena potreba za promjenom mjesta studiranja ili studija – podaci pokazuju da je gotovo dvostruko više studenata zainteresirano promijeniti sveučilište (oko 16,8%) negoli vrstu studija(8,5%) što zbog ranije navedenog ne iznenađuje.

Razlozi ovakva odabira vjerojatno su dijelom uvjetovani i financijskim razlozima jer je studiranje u mjestu boravka za domicilne studente financijski povoljnije. Detaljnija analiza podataka dobivenih ovim istraživanjem pokazuje da su vertikalnoj mobilnosti nešto skloniji studenti koji su na Sveučilište u Rijeci došli izvan područja grada Rijeke pa tako njih 27% izražava interes za nastavak studija na nekom drugom sveučilištu, dok istu namjeru izražava 22% „riječkih“ studenata.

Graf 17. Namjera studenata po završetku studija (postotak odabira pojedine tvrdnje)*

*NAPOMENA: Ispitanici su imali mogućnost višestrukog odabira odgovora

Može se konstatirati da **unutarsveučilišna mobilnost** na Riječkom sveučilištu u prvih pet godina provedbe Bolonjskog procesa nije primjereno zaživjela. Prosječno svega 14,7% studenata Sveučilišta (*Tablica 2*) navodi da je na sastavnici koju pohađa osigurana mogućnost ostvarivanja ECTS-a izvan upisanog studijskog programa. Mogućnost stjecanja ECTS-a izvan upisanog studijskog programa, prema podacima, najintenzivnija je na Filozofskom fakultetu na kojem studenti imaju mogućnost/obvezu dio izbornih kolegija izabrati i izvan studijskog programa koji su upisali. Treba napomenuti i to da se na Filozofskom fakultetu izvodi i najveći broj studijskih programa iste razine što znatno olakšava horizontalnu mobilnost.

Tablica 2. Postotak studenata koji su ostvarili ECTS-bodove izvan studijskog programa

Sastavnica Sveučilišta u Rijeci	% studenata koji su ostvarili ECTS	% studenata koji nisu ostvarili ECTS
Akademija primijenjenih umjetnosti	3,7	96,3
Ekonomski fakultet	1,6	98,4
Fakultet za menadžment u turizmu i ugostiteljstvu	9,9	90,1
Filozofski fakultet	54,6	45,4
Građevinski fakultet	3,4	96,6
Medicinski fakultet	4,1	95,9
Odjel za informatiku	25,0	75,0
Odjel za matematiku	11,1	88,9
Pravni fakultet	4,1	95,9
Učiteljski fakultet - Gospić	1,1	98,9
Učiteljski fakultet - Rijeka	2,6	97,4
Tehnički fakultet	5,0	95,0
Sveučilište u Rijeci	14,7	85,3

Treba na kraju istaknuti da postoje razlike u percepciji nastavnika o mogućnostima koje bolonjska reforma pruža studentima u smislu mobilnosti i zapošljavanju u inozemstvu (*Tablica 3*). Nastavnici nekih fakulteta i odjela (Odjel za informatiku,

Fakultet za menadžment u turizmu i ugostiteljstvu i Akademija primijenjenih umjetnosti) procjenjuju ocjenom 3,00 ili višom mogućnost sudjelovanja studenata u razmjeni nakon uvođenja bolonjskih reformi. Istovremeno nastavnici primjerice Pravnog i Filozofskog fakulteta ove mogućnosti procjenjuju prosječno sa svega 2,32. I u procjeni pitanja koliko je Bolonjski proces olakšao studentima postupak priznavanja diploma najveći optimizam izražavaju nastavnici Odjela za matematiku i Odjela za informatiku te Fakultet za menadžment u turizmu i ugostiteljstvu (procjene veće od 3,00), dok su u tom smislu izrazito skeptični nastavnici Pravnog fakulteta (procjena 1,93).

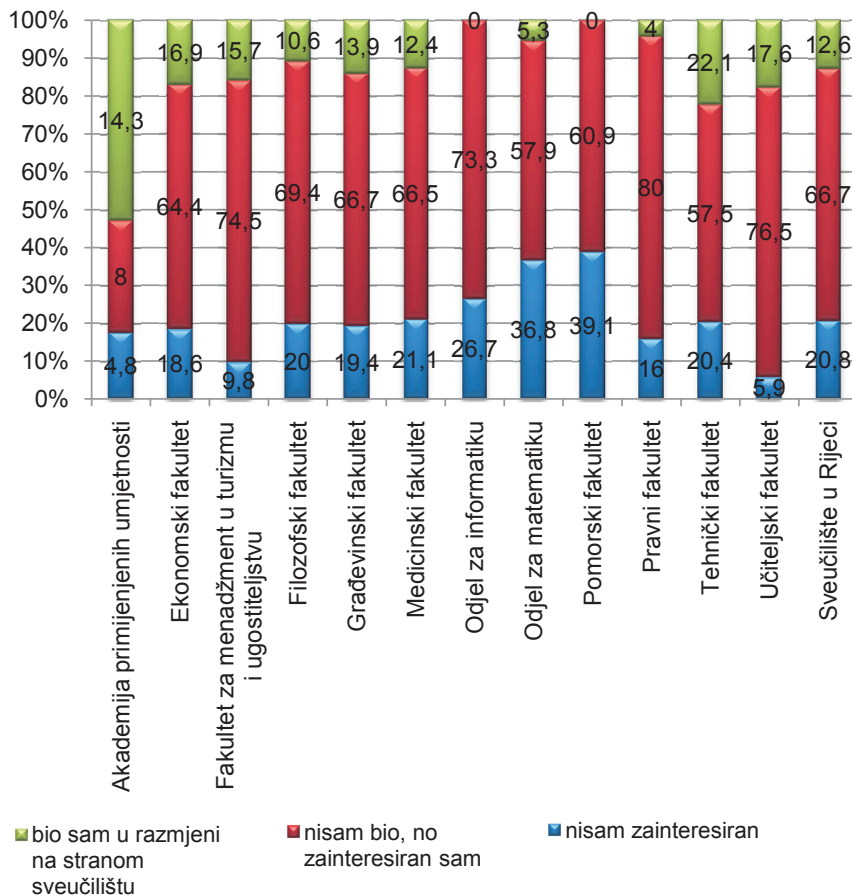
Tablica 3: Mogućnosti razmjene i zapošljavanja u inozemstvu (aritmetičke sredine nastavničkih procjena)

Sastavnica Sveučilišta u Rijeci	Olakšana je studentska razmjena s drugim sveučilištima	Omogućeno je lakše priznavanje naših diploma u inozemstvu radi nastavka studija ili zapošljavanja
Akademija primijenjenih umjetnosti	3,00	2,53
Ekonomski fakultet	2,55	2,32
Fakultet za menadžment u turizmu i ugostiteljstvu	3,33	3,10
Filozofski fakultet	2,32	2,21
Građevinski fakultet	2,60	2,77
Medicinski fakultet	2,60	2,56
Odjel za fiziku	2,59	2,43
Odjel za informatiku	3,60	3,29
Odjel za matematiku	2,79	3,17
Pomorski fakultet	2,42	2,70
Pravni fakultet	2,32	1,93
Učiteljski fakultet	2,83	2,87
Tehnički fakultet	2,49	2,51
Sveučilište u Rijeci	2,62	2,57

3.2.2 MOBILNOST NASTAVNIKA

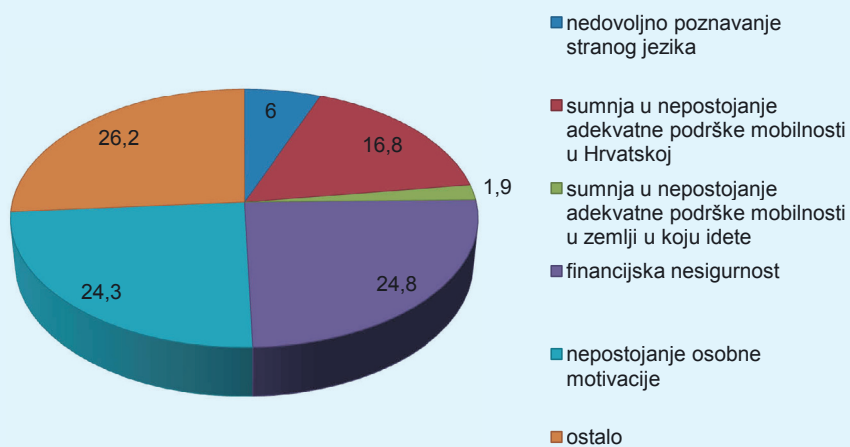
Kod mobilnosti nastavnika analizirana je dosadašnja realizacija mobilnosti nastavnika kao i njihov interes za mobilnošću te moguće zapreke koje uočavaju. Prosječno je sa svih sastavnica Sveučilišta 12,6% nastavnika koristilo mogućnost međunarodne razmjene dok ih je još 66,7% zainteresirano za razmjenu što upućuje na zaključak da će do intenziviranja ove aktivnosti daljnjim razvojem financiranja kroz Erasmus-program zasigurno doći (Graf 18). Nastavnici prepoznaju potrebu stjecanja međunarodnog iskustva kao sastavnog dijela svog napredovanja.

Graf 18. Nastavničke procjene ostvarene mobilnosti i interesa za mobilnošću (postotak)

Nastavnici koji nisu zainteresirani za uključivanje u program mobilnosti (a takvih je, ovisno o sastavnici, od 5,9% na Odjelu za fiziku do čak 39% na Pomorskom fakultetu) najčešće kao razlog navode financijsku nesigurnost i nepostojanje osobne motivacije (Graf 19).

Graf 19. Nastavnički stavovi o razlozima nezainteresiranosti za mobilnost – (postotak)

Implementacija načela Bolonjskog procesa potaknula je u posljednjih pet godina aktivniju raspravu unutar akademske zajednice o potrebi razvijanja, uz akademske kompetencije, i onih stručnih, primjenjivih na tržištu rada. Definiranjem jasnih ishoda učenja na razini studijskih programa olakšava se prepoznavanje visokoškolskih kvalifikacija i profila studentima koji se upisuju na studij, ali i poslodavcima koji zapošljavaju studente koji su završili studij. U proces ispitivanja ishoda učenja i njihove primjerenosti s obzirom na zahtjeve tržišta morali bi stoga biti uključeni završeni studenti s izvjesnim iskustvom na tržištu rada, kao i poslodavci.

Pokazuje se da je za razvoj općih i profesionalnih kompetencija studenata izrazito važan udio praktičnog rada (stručne prakse, industrijske prakse ili terenskog rada) u studijskom programu. Kroz ovaj oblik nastave studenti razvijaju praktične vještine i unapređuju znanja potrebna tržištu rada, a iskustvo sudjelovanja u konkretnim poslovima buduće struke pozitivno djeluje i na studentsku percepciju vlastitog znanja.

U sklopu istraživanja provedbe Bolonjskog procesa zapošljivost je analizirana kroz nekoliko aspekata:

- zastupljenost stručne prakse unutar studijskih programa;
- percepciju studenata i nastavnika o osposobljenosti studenata za tržište rada;
- percepciju studenata o mogućnostima zapošljavanja i njihovim namjerama po završetku studija.
- samovrednovanje sustava za kvalitetu u dijelu u kojem se ono odnosi na postojanje podataka o završenim studentima i podataka korisnih ovoj kategoriji studenata.

Analiza rezultata vezanih za zadovoljstvo studenata stručnom praksom,

odnosno, udjelom stručne prakse u studijskom programu pokazuje da je ovaj segment studija općenito na Sveučilištu u Rijeci zapostavljen. Prosječno na Sveučilištu svega 18,4% studenata misli da je praksa primjereno zastupljena u studijskom programu (*Tablica 4*). Na samo jednom fakultetu velika većina studenata izražava zadovoljstvo udjelom prakse u programu.

Velik je udio studenata koji misle da je praksi na studijskom programu koji pohađaju dodijeljen premali broj ECTS-a (gotovo 24% studenata) ili da program koji pohađaju uopće ne predviđa praksu (35,7%). Zabrinjavajuća je činjenica da prosječno na Sveučilištu čak 22% studenata ne zna predviđa li studijski program koji pohađaju stručnu praksu.

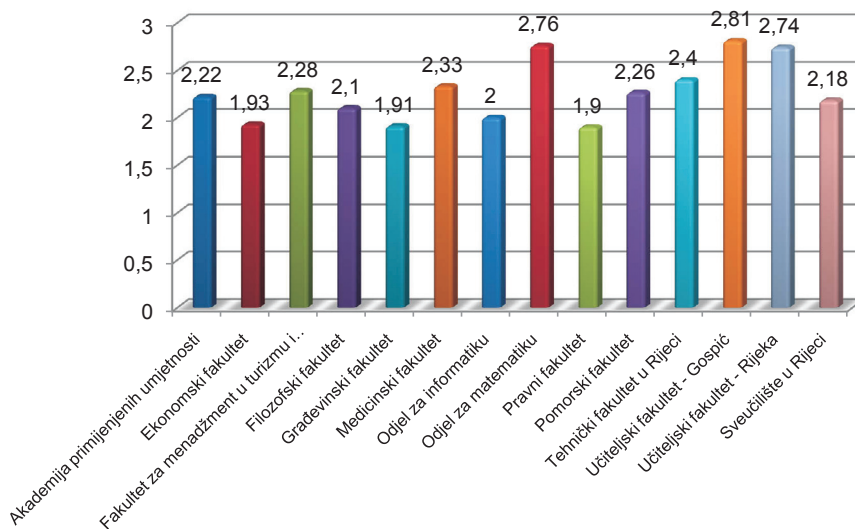
Iz navedenog se nameće zaključak kako je neophodno na svim studijima analizirati važnost i položaj stručne prakse unutar programa i osmisлити potrebne korake za unapređenje ovog dijela programa.

Tablica 4. Zadovoljstvo studenata udjelom stručne prakse u studijskim programima (postotak odabira tvrdnje)

Sastavnica Sveučilišta u Rijeci	ne, mislim da je praksi dodijeljen premali broj ECTS-a	da, mislim da je praksa primjereno zastupljena u programu	ne znam predviđati moj studijski program praksu	moj studijski program ne predviđa praksu
Akademija primijenjenih umjetnosti	28,3	40,6	24,5	6,6
Ekonomski fakultet	8,2	2,7	22,5	66,7
Fakultet za menadžment u turizmu i ugostiteljstvu	15,6	12,0	25,1	47,3
Filozofski fakultet	33,2	14,4	23,0	29,3
Građevinski fakultet	37,9	4,0	30,5	27,7
Medicinski fakultet	42,5	30,8	21,7	5,0
Odjel za informatiku	8,3	16,7	15,5	62,5
Odjel za matematiku	10,8	35,1	40,5	13,5
Pravni fakultet	21,6	13,1	33,8	31,5
Učiteljski fakultet - Gospić	62,6	34,1	3,3	0
Učiteljski fakultet - Rijeka	71,8	28,2	0	0
Tehnički fakultet	29,7	68,8	0,9	0,6
Sveučilište u Rijeci	23,9	18,4	22,0	35,7

Podaci dobiveni istraživanjem vezani za procjenu nastavnika i studenata o tome koliko reformirani programi uspijevaju osposobiti studente za tržište rada pokazuju kompatibilnost stavova ovih dviju skupina ispitanika. I nastavnici i studenti naime imaju određenih rezervi prema tome koliko studijski program priprema studente za tržište rada. (Graf 20, Tablica 5). Prosječna je ocjena za obje kategorije oko 2,15. Podaci pokazuju da na nekim fakultetima studenti i nastavnici slično procjenjuju ovu kategoriju dok postoje fakulteti kod kojih se percepcija nastavnika i studenata po ovom pitanju značajno razlikuje. Općenito, studenti na svega 3 od 13 ispitanih sastavnica procjenjuju da ih studijski program priprema za tržište rada procjenom višom od 2,5.

Graf 20. Aritmetičke sredine studentskih procjena za česticu „Ovaj studijski program dobro me priprema za tržište rada“

U procjeni studijskih programa nastavnici najlošiju ocjenu daju općoj osposobljenosti studenata za tržište rada (*Tablica 5*) po završetku postojećih studijskih programa (prosječna procjena 2,15) dok se nešto boljom procjenjuje razina stečenih kompetencija na diplomskoj razini studija (prosječna procjena 2,34) te suvremenost programa i njihova usklađenost sa srodnim studijskim programima (prosječna procjena 2,46). Nastavnici (prosječno) najbolju ocjenu daju studijskim programima u aspektu pripreme studenata za nastavak obrazovanja (prosječna ocjena 2,58).

Zabrinjava činjenica da nastavnici brojnih sastavnica Sveučilišta izrazito lošom procjenjuju pripremljenost studenata za tržište rada kao i razvijanje kompetencija potrebnih tržištu na diplomskoj razini studija. Ovaj podatak osobito iznenađuje kod onih fakulteta koji su zadržali „tradicionalnu“ integriranu shemu svojih temeljnih studijskih programa te zapravo programe nisu bitnije reformirali. Prosječnom ocjenom iznad 2,5 stručnost svojih magistara i magistrica procjenjuju nastavnici na svega 3 od 13 ispitanih sastavnica.

Ovako loše procjene izlaznih kompetencija potrebnih na tržištu rada začuđuju jer dolaze od samih autora i izvoditelja studijskih programa na Sveučilištu i svakako traže dublju unutarinstitucijsku analizu o tome kako osim kompetencija za nastavak studija razvijati i one koje osiguravaju zapošljivost završenim studentima.

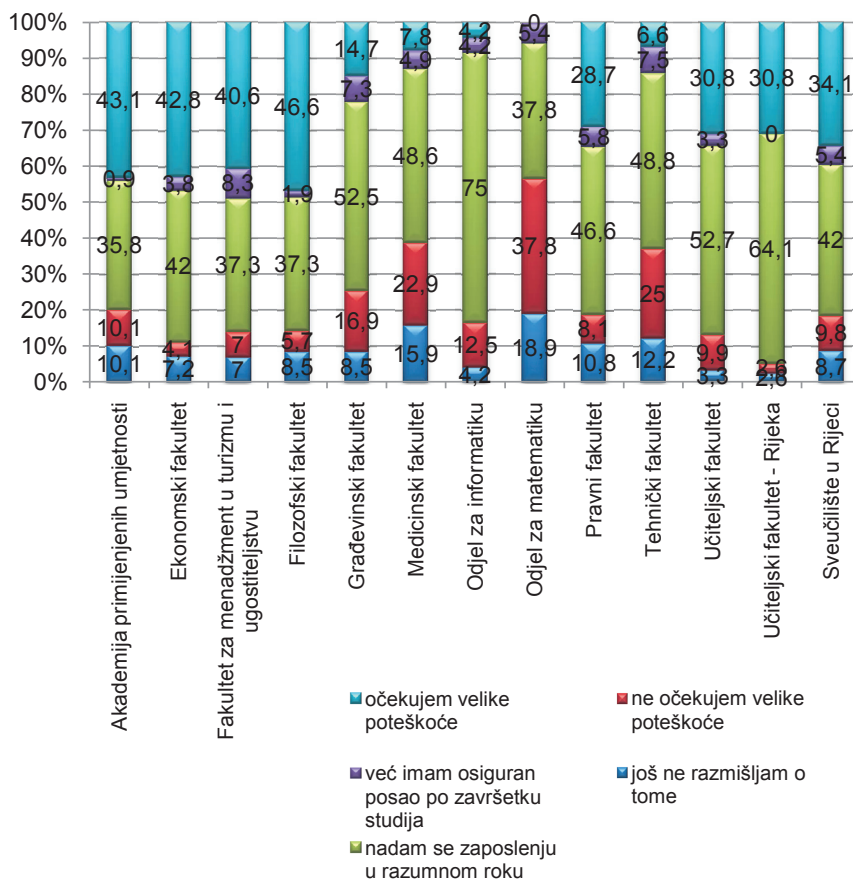
Tablica 5. Aritmetičke sredine nastavnčkih procjena o studijskim programima na ljestvici od 1 (uopće se ne slažem) do 4 (u potpunosti se slažem)

Sastavnica Sveučilišta u Rijeci	Studijski program dobro priprema studente za nastavak školovanja	Studijski program dobro priprema studente za tržište rada	Diplomska razina studija usmjerena je na stjecanje konkretnih kompetencija potrebnih na tržištu rada	Studijski program je osuđen i usporediv s inozemnim programima
Akademija primijenjenih umjetnosti	2,76	1,95	2,00	2,47
Ekonomski fakultet	2,57	2,07	2,21	2,64
Fakultet za menadžment u turizmu i ugostiteljstvu	2,76	2,28	2,39	3,06
Filozofski fakultet	2,58	1,99	2,03	2,22
Građevinski fakultet	2,64	2,45	2,83	2,90
Medicinski fakultet	2,46	2,04	2,27	2,26
Odjel za fiziku	2,71	2,41	2,88	2,50
Odjel za informatiku	3,07	2,67	3,36	3,00
Odjel za matematiku	3,24	2,81	3,27	2,60
Pomorski fakultet	2,66	2,33	2,20	2,55
Pravni fakultet	2,21	1,79	1,82	2,28
Učiteljski fakultet	2,85	2,46	2,65	2,62
Tehnički fakultet	2,49	2,13	2,44	2,41
Sveučilište u Rijeci	2,58	2,15	2,34	2,46

Analiza vezana za procjenu mogućnosti zapošljavanja pokazuje da 50% studenata ili ne očekuje poteškoće pri zapošljavanju ili se nada zapošljavanju u razumnom roku (*Graf 21*). Pozitivna je činjenica da 5,4% studenata i prije završetka studija ima osigurano zaposlenje, a u budućnosti bi svakako trebalo sustavno osiguravati studentima takve stipendije koje jamče zapošljavanje.

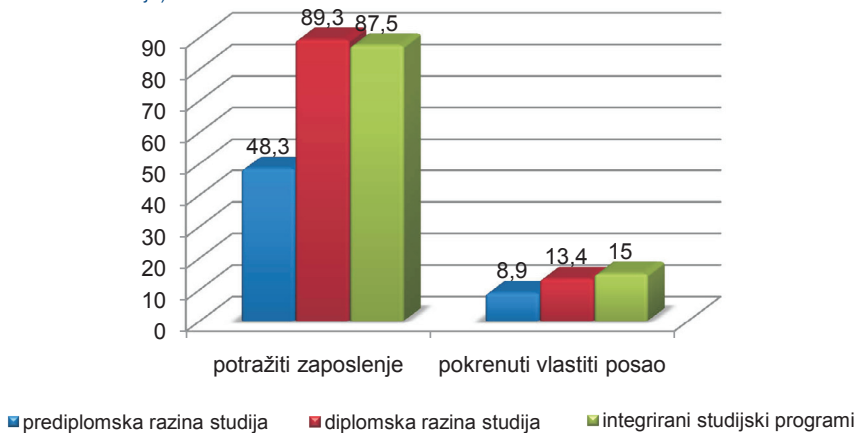
Zabrinjava podatak da 34% svih ispitanih studenata očekuje velike poteškoće pri zapošljavanju. Najveće poteškoće očekuju studenti studija iz područja društvenih i humanističkih znanosti kao i studenti s umjetničkih studija, a nešto manje oni koji studiraju na studijima iz područja biomedicine, prirodnih i tehničkih znanosti.

Graf 21. Studentska procjena mogućnosti zaposlenja u struci (postotak odabira tvrdnje)

Podaci iz Grafa 22. koji prikazuju iskazani interes studenata za zapošljavanjem po završetku određene razine studija očekivano pokazuju značajno veći interes studenata za zapošljavanjem po završetku diplomskog odnosno integriranog studija nego po završetku preddiplomskog studija. Dok je kao jednu od više mogućnosti nakon završenog studija potragu za radnim mjestom navelo 48,3% studenata preddiplomskog studija, istu namjeru izražava gotovo 90% studenata koji završe diplomski ili integrirani studij. Unutar studentske populacije raste i udio onih koji bi se okušali u pokretanju vlastitog posla. Poduzetnički duh u najvećoj mjeri iskazuju studenti integriranih studija (medicina, pravo).

Graf 22. Studentski planovi o zapošljavanju prema razinama studija (postotak odabira tvrdnje)

Podaci prikupljeni samovrednovanjem sustava za kvalitetu provedenog na sastavnicama Sveučilišta (izvješće dostupno na mrežnoj stranici http://www.uniri.hr/index.php?option=com_content&view=article&id=1938&Itemid=147) pokazuju da je provjeru prikladnosti studijskim programom stečenih ishoda učenja u praksi provelo svega 4 od 13 sastavnica koje su se odazvale samovrednovanju, još četiri sastavnice dijelom su provele provjeru stečenih ishoda, dok pet sastavnica nije poduzelo ni formalne ni operativne aktivnosti u tom smislu.

Relativno mali broj sastavnica (2 od 13) navodi kako na svojim mrežnim stranicama objavljuje cjelovite podatke o svojim završenim studentima (ili alumni-klubu) te informacije zanimljive ovoj kategoriji. Korisne informacije vezane za zapošljavanje i snalaženje na tržištu rada sastavnice Sveučilišta u budućnosti bi morale dobivati i kroz formaliziran sustav prikupljanja podataka od bivših studenata i poslodavaca. Stoga je na razini Sveučilišta neophodno definirati model sustavnog prikupljanja podataka od završenih studenata i moguće predložke suradnje sa poslodavcima.

Prva faza reforme visokog obrazovanja u Hrvatskoj uključila je i stvaranje sustava osiguranja kvalitete. Kasnije donesenim *Zakonom o osiguravanju kvalitete u znanosti i visokom obrazovanju* definirana je uloga Agencije za znanost i visoko obrazovanje (AZVO) kao ustanove zadužene za provedbu vrednovanja sustava osiguravanja kvalitete. Istim su zakonom definirani i oblici vrednovanja institucija visokog obrazovanja.

Razvijen i usvojen sustav osiguranja kvalitete na Sveučilištu u Rijeci odražava spoznaju akademske zajednice o važnosti osiguravanja kvalitete u visokom obrazovanju, ali i želju Sveučilišta da se uspješno integrira u europski prostor visokog obrazovanja. Jedan od problema u tom procesu, koji svakako valja riješiti, neujednačenost je indikatora i načina praćenja učinkovitosti osiguravanja kvalitete na različitim institucijama, a rezultat je postojeće organizacije Sveučilišta koja dopušta visok stupanj autonomije sastavnica u kreiranju vlastitih sustava osiguranja kvalitete.

Tijekom 2010. godine izrađen je Priručnik za kvalitetu studiranja Sveučilišta u Rijeci, temeljen na *Standards and Guidelines for Quality Assurance in the European Higher Education Area* te na primjenjivoj nacionalnoj i sveučilišnoj regulativi. Osnovna namjena priručnika jest postavljanje zajedničkih standarda i kriterija na razini Sveučilišta, te stvaranje mogućnosti za provedbu internih i vanjskih vrednovanja sastavnica Sveučilišta.

U ovom izvješću korišteni su, po prvi puta na ovaj način, i rezultati samovrednovanja provedenog na sastavnicama Sveučilišta. Institucije su procjenjivale u kolikoj mjeri zadovoljavaju zahtjeve sustava osiguranja kvalitete, ukupno 69 zahtjeva podijeljenih u 7 kategorija. Rezultati samovrednovanja predstavljaju temelj provedbe vrednovanja sustava osiguranja kvalitete na sastavnicama.

U nastavku izvješća dan je osvrt na:

- samovrednovanje sastavnica prema uputama i obrascu za samovrednovanje kvalitete studiranja iz Priručnika za kvalitetu studiranja Sveučilišta u Rijeci,
- rezultate istraživanja provedenog u okviru projekta „Uspješnost provedbe Bolonjskog procesa“, te
- provedene studentske evaluacije nastave.

3.4.1 SAMOVREDNOVANJE KVALITETE SASTAVNICA

Upitnikom za samovrednovanje procjenjivano je 69 aspekata (pitanja) kvalitete studiranja kategoriziranih na sljedeći način:

- I. Strategija razvoja i postupci osiguravanja kvalitete
- II. Odobrenje, nadziranje i periodični pregled programa i kvalifikacija
- III. Ocjenjivanje
- IV. Osiguranje kvalitete nastavnčkog kadra
- V. Resursi za učenje i podršku studentima
- VI. Sustav informiranja
- VII. Informiranje javnosti

Samovrednovanju se odazvalo 13 od ukupno 14 sastavnica, a rezultati provedene evaluacije dostupni su na mrežnoj stranici http://www.uniri.hr/index.php?option=com_content&view=article&id=1938&Itemid=147.

Iz provedenog samovrednovanja može se zaključiti da uprave sastavnica najboljima procjenjuju zadovoljavanje kriterija vezanih za sustav informiranja (u 96,92% slučajeva), te kriterija vezanih za ocjenjivanje (92,31%). Potom slijedi skupina zahtjeva vezanih uz odobrenje, nadziranje i periodični pregled programa i kvalifikacija (69,23%), zatim postojanje strategije razvoja i postupaka osiguranja kvalitete (64,42%) te informiranje javnosti (63,64%). Najmanje zahtjeva definiranih Priručnikom za osiguranje kvalitete studiranja Sveučilišta u Rijeci zadovoljeno je u kategoriji resursa za učenje i podršku studentima (57,44%) te u kategoriji osiguranja kvalitete nastavnčkog kadra (49,57%). Ovakvi stavovi u velikoj mjeri koreliraju sa stavovima studenata i nastavnika izraženima u rezultatima projekta „Uspješnost provedbe Bolonjskog procesa“.

U smislu pojedinačnih pitanja/zahtjeva sve sastavnice procjenjuju da u potpunosti ispunjavaju sljedeće zahtjeve:

- Studijski programi izvode se na način koji omogućava izvršavanje studijskih obveza svim profilima studenata
- Sastavnica posjeduje propisane uvjete vrednovanja i ocjenjivanja studenata
- Sastavnica posjeduje razrađene postupke za završetak studija (upute o prijavi, izradi i obrani završnih i diplomskih radova i završnih ispita)
- Sastavnica u suradnji sa studentskim organizacijama pravovremeno informira studente o studentskim pravima i obvezama
- Informacijski sustav sadrži podatke o razredbenom postupku, studentima i akademskom osoblju

Zahtjevi za koje se procjenjuje da su najmanje/najslabije ispunjeni su:

- (II) Sastavnica redovito provodi ispitivanje prikladnosti postignutih ishoda učenja studenata koji su završili studij sa stvarnim potrebama tržišta rada (30,77%)
- (IV) Sastavnica kontinuirano vrednuje rad nastavnika kroz samovrednovanje nastavnika (23,08%) ili vrednovanje od strane kolega (7,69%)
- (IV) Sastavnica u postupku izbora u zvanje posjeduje propisane dodatne uvjete za izbor u znanstveno-nastavno zvanje (23,08%)
- (V) Sastavnica osigurava dostupnost prikladnih resursa za učenje za sve predmete, knjižnica sastavnice raspolaže svim naslovima koji su propisani kao literatura na svim predmetima koji se izvode (30,77%), sastavnica posjeduje dostatan broj potrebnih računalnih programa (15,38%), sastavnica ima mrežne stranice s nastavnim materijalima za sve predmete (30,77%), na sastavnici postoji odgovarajući prostor za učenje (30,77%)
- (VII) Službene mrežne stranice sastavnica sadrže (na hrvatskom i engleskom jeziku) podatke korisne bivšim studentima (15,38%)

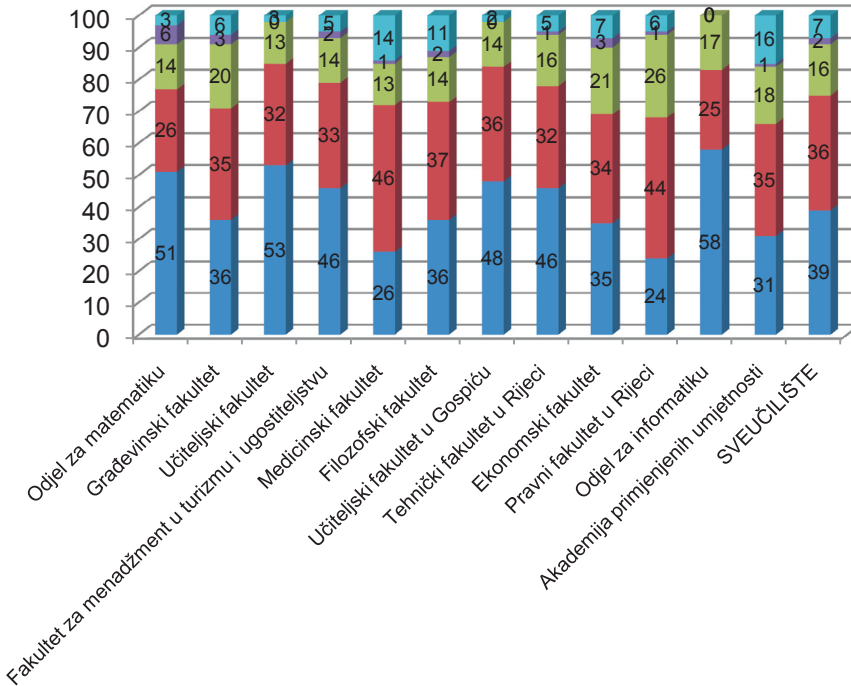
3.4.2 REZULTATI ISTRAŽIVANJA "USPJEŠNOST PROVEDBE BOLONJSKOG PROCESA"

Unutar provedenog istraživanja uspješnosti provedbe Bolonjskog procesa na Sveučilištu analizirane su mogućnosti sudjelovanja studenata u vrednovanju nastavnog procesa te njihovi stavovi o svrhovitosti toga postupka.

Najveći udio anketiranih studenata procjenjuje da je studentsko vrednovanje kolegija i nastavnika važno za unapređenje studija. Ipak, odstupanja su unutar te skupine studenata značajna, tako da se postotak onih koji smatraju takvo vrednovanje važnim za unapređenje studija kreće u rasponu od 23,9% pa do 58,3%. Manji dio studenata, njih 16,4%, i dalje smatra da takva vrednovanja nemaju utjecaja na promjene u studiju.

Iako je sustav studentskog vrednovanja nastave uveden na svim sastavnicama Sveučilišta, te sve sastavnice izvještavaju kako sustavno provode tu vrstu vrednovanja, ipak se dio studenata, njih 7,3% na razini Sveučilišta, izjašnjava kako im nije ponuđena mogućnost vrednovanja (*Graf 23*).

Graf 23. Stavovi studenata o vrednovanju nastavnika i kolegija od strane studenata (postotak odabira tvrdnje)

■ ne, nije mi ponuđena mogućnost vrednovanja nastavnika/nastave/iskustva na nastavi

■ ne, smatram da je evaluacija nastave beskorisna jer se nakon nje ništa ne mijenja na studija

■ ne, nije mi praktično (ne stignem, otežan mi je pristup ISVU-u,...)

■ da, kada se evaluacija provodi u "papirnat" formi, jer sam tada prisiljen ispuniti upitnik

■ da, redovito jer smatram da je to jako važno za unapređenje studija

U ovom aspektu osiguranja kvalitete potrebno je značajnije poraditi na transparentnosti svih aktivnosti za poboljšanje kvalitete studiranja, a posebice onih koje se poduzimaju na temelju podataka dobivenih vrednovanjem, kako bi studenti dobili uvid u poduzete korake te stekli povjerenje u sustav osiguranja kvalitete. Ovakvom zaključku u prilog ide i činjenica da se na pitanje o percepciji poboljšavanja kvalitete na studiju 43,2% studenata izjašnjava negativno, u smislu da do poboljšavanja kvalitete ne dolazi. Potrebno je naglasiti da u istraživanju nije definirano što se pod pojmom „kvaliteta“ podrazumijeva, pa ovakav stav studenata ne mora nužno biti uvjetovan razinom kvalitete, no svakako ukazuje na činjenicu da sve poduzete aktivnosti za poboljšanje kvalitete nisu prepoznate kao takve ili nisu rezultirale željenim ciljem.

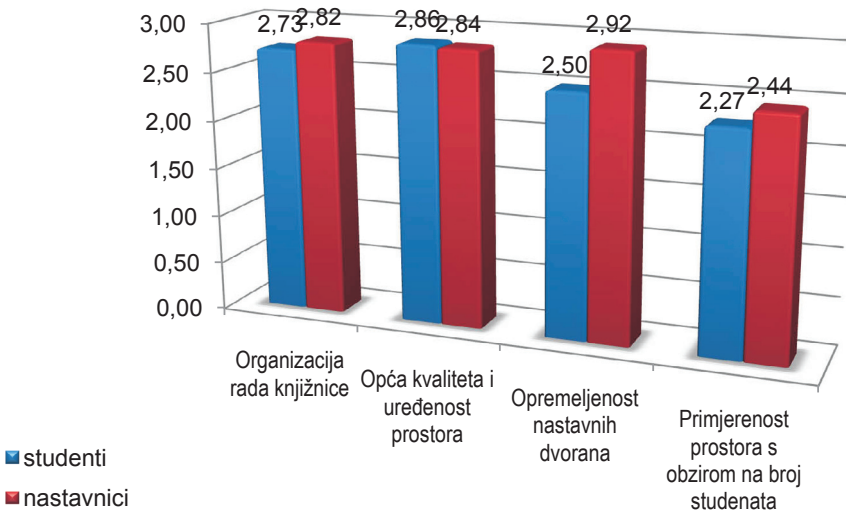
Također, potrebno je dodatno razvijati svijest studenata o važnosti vrednovanja za unapređenje kvalitete studiranja, ne bi li aktivnije sudjelovali u vrednovanjima i na postavljena pitanja odgovarali odgovorno i konstruktivno.

Analiza rezultata vezanih za zadovoljstvo radom pratećih službi, okruženjem i dostupnošću informacija i resursa za učenje pokazuje da na razini Sveučilišta studenti rad studentskih službi (referada) svojih sastavnica u prosjeku ocjenjuju nezadovoljavajućim (2,44). Potrebno je naglasiti da i kod ovog pitanja postoje velike razlike u procjenama i kreću se u rasponu od 3,5 do 1,9. Većim razumijevanjem studentskih zahtjeva te odgovarajućim izmjenama u organizaciji rada studentske službe moglo bi se značajnije utjecati na zadovoljstvo studenata vezano za ovaj aspekt kvalitete studiranja.

Za razliku od prethodne procjene, **rad informatičke službe na sastavnici**, korisnost mrežnih stranica studija, dostupnost servisnih i relevantnih informacija o događajima na fakultetu/odjelu i Sveučilištu u cjelini te mogućnost pristupa ISVU-sustavu studenti procjenjuju pozitivnim, iako i dalje postoje sastavnice koje značajnije odstupaju od prosječnih ocjena na razini Sveučilišta.

Analizom usporedivih aspekata kvalitete, i to po pitanju knjižnice, uređenosti prostora, opremljenosti nastavnih dvorana te primjerenosti prostora s obzirom na broj studenata (Graf 24) može se zaključiti da nastavnici i studenti približno podjednako procjenjuju, te da su sve procjene pozitivne osim one o primjerenosti prostora s obzirom na broj studenta, koja ima negativni predznak (2,27 kod studenata i 2,44 kod nastavnika).

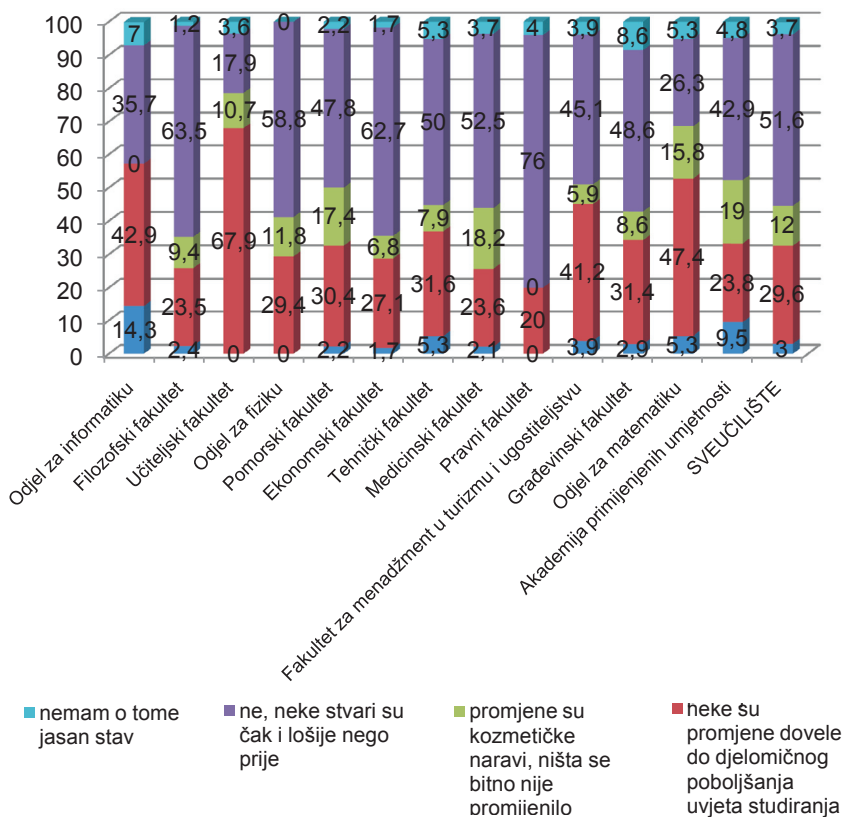
Graf 24. Usporedba aritmetičkih sredina stavova studenata i nastavnika vezanih uz rad knjižnice te primjerenost i opremljenost prostora sastavnice

Unutar istraživanja uspješnosti provedbe Bolonjskog procesa ispitan je stav nastavnika o utjecaju provedenih reformi na kvalitetu studiranja.

Rezultati pokazuju da nastavnici izražavaju visoku razinu nezadovoljstva kvalitetom studiranja nakon uključivanja u Bolonjski proces. Više od polovine nastavnika (51,6%) procjenjuje da do unapređivanja kvalitete nije došlo, već da je u određenim segmentima došlo čak i do pogoršanja stanja u odnosu na stanje prije uvođenja promjena (*Graf 25*). Kao i kod studenata, tako je i kod nastavnika potrebno dodatno ispitati što podrazumijevaju pod kvalitetom studiranja i preciznije, kod kojih elemenata kvalitete studiranja procjenjuju da je došlo do pogoršanja odnosno poboljšanja.

Graf 25. Stavovi nastavnika o unapređenju kvalitete studiranja uključivanjem u Bolonjski proces (postotak odabira tvrdnje)

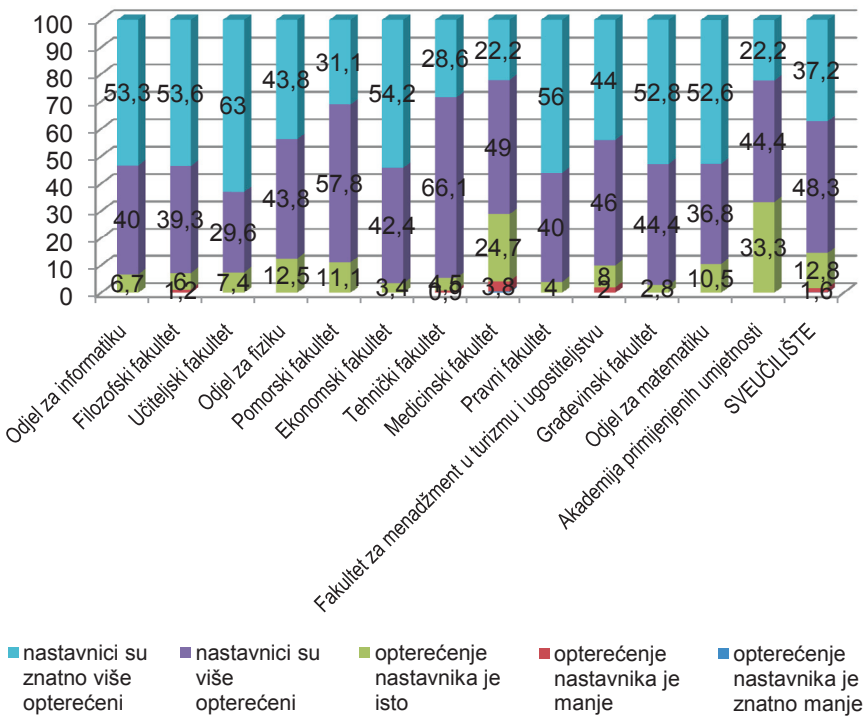

Nastavnici su se izjašnjavali i o **svom opterećenju obvezama u nastavi**.

U vezi s pitanjem promjena u nastavnim opterećenjima nastavnici su se izjašnjavali vrlo ujednačeno. 85,5% nastavnika smatra da su nakon uvođenja promjena potaknutih usklađivanjem s odrednicama Bolonjskog procesa nastavnici opterećeni više (48,3%) ili znatno više (37,2%) (Graf 26).

Činjenica je da je uvođenje Bolonjskog procesa zahtijevalo određene promjene u radu nastavnika u smislu njihovog većeg angažmana u nastavi, no valja napomenuti da su se istovremeno s uvođenjem Bolonjskog procesa dogodile i promjene u sustavu financiranja koje su rezultirale manjim raspoloživim sredstvima, nedovoljnim brojem nastavnika te nedostatkom prostora, što je također utjecalo na povećanje nastavničkih obveza.

Graf 26. Stavovi o promjenama uvedenim Bolonjskim procesom vezanim uz nastavna opterećenja (postotak odabira tvrdnje)

Nastavničke procjene o zadovoljstvu radom administrativne službe, komunikacijom s upravom, informiranošću od strane uprave, efikasnošću uprave, opremljenošću ureda djelatnika te kvalitetom mrežnih stranica institucije relativno su visoke i na razini Sveučilišta u prosjeku pozitivne (iznad 2,5).

3.4.3 EVALUACIJA NASTAVE

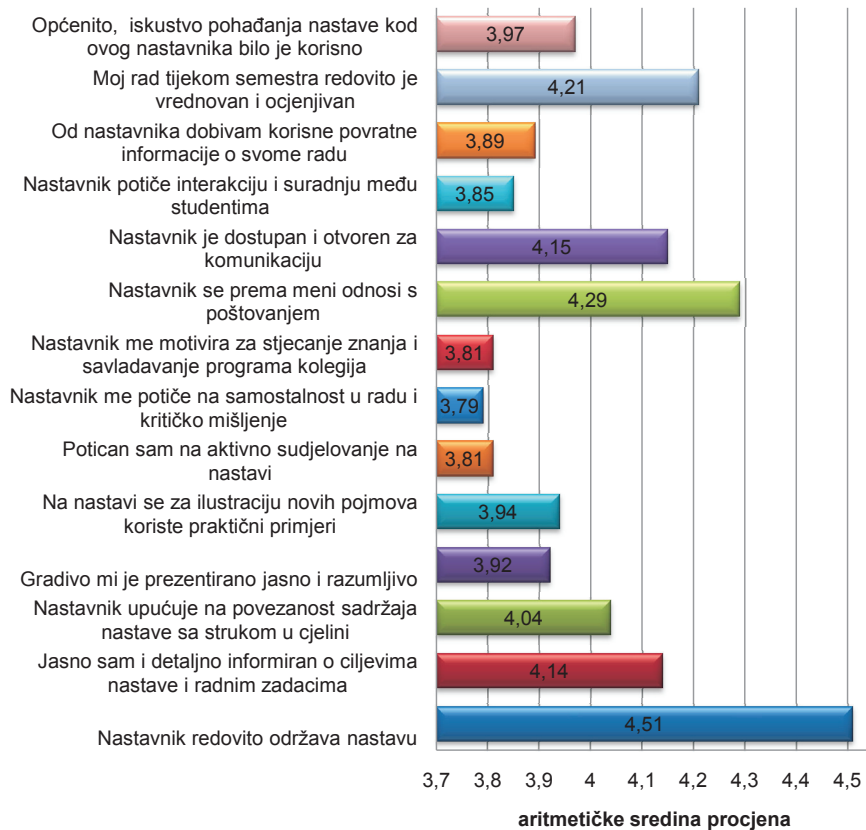
U skladu sa smjericama Praške deklaracije (2001) studenti su prepoznati kao kompetentni, aktivni i konstruktivni partneri u uspostavljanju i oblikovanju europskog prostora visokog obrazovanja koji participiraju i utječu na organizaciju i sadržaj obrazovanja na sveučilištima i ostalim visokoškolskim ustanovama. Povratne informacije studenata važan su izvor saznanja o kvaliteti procesa visokoškolskog obrazovanja.

Povratne informacije o nastavi na Sveučilištu u Rijeci prikupljaju se sporadično na tiskanim obrascima od akademske godine 2005/2006. Sustavno studentsko vrednovanje nastave provodi se od akademske godine 2008/2009. na onim sastavnicama koje imaju uveden ISVU-sustav (Informacijski sustav visokih učilišta), dok se na ostalim sastavnicama vrednovanje i dalje provodi na tiskanim obrascima.

Tijekom akademske godine 2009/2010. na devet sastavnica Sveučilišta pomoću ISVU-sustava prikupljeno je 17975 pojedinačnih studentskih vrednovanja nastave iz kojih je vidljivo u prosjeku visoko zadovoljstvo kvalitetom nastave na Sveučilištu u Rijeci (aritmetička sredina procjena svih čestica upitnika iznosi 4,02 na ljestvici od 1 do 5, *Graf 27*). Studenti su nastavom najzadovoljniji u aspektu redovitosti održavanja nastave (aritmetička sredina 4,51), zatim u aspektu nastavničkog poštovanja prema studentima (aritmetička sredina 4,29) te u redovitosti vrednovanja i ocjenjivanja studentskog rada (aritmetička sredina 4,21). Najnižu razinu zadovoljstva studenti pokazuju u procjenama o tome koliko ih nastavnici potiču na samostalnost i kritičko mišljenje (aritmetička sredina 3,79), na stjecanje znanja i savladavanje programa kolegija (3,81) te na aktivno sudjelovanje na nastavi (aritmetička sredina 3,81), što je još uvijek na razini vrlo dobre ocjene.

Graf 27. Aritmetičke sredine procjena čestica upitnika za studentsko vrednovanje nastave (akademska godina 2009/2010)

Usporedba rezultata ovog studentskog vrednovanja nastave s onim provedenim akademske godine 2007/2008. (provedenom na 13 230 studenata) pokazuje da se studentski stavovi o nastavi bitno ne razlikuju.

nirirunirirur
riuniriruniri
nirirunirirur
riuniriruniri
nirirunirirur
riuniriruniri

4.

ZAKLJUČAK

unirirunirirunirirunirirunir
irunirirunirirunirirunirirun
unirirunirirunirirunirirunir
irunirirunirirunirirunirirun
unirirunirirunirirunirirunir
irunirirunirirunirirunirirun

BOLONJSKI PROCES: NAČELA I PROVEDBA REFORME

U posljednjih deset godina sustav visokog obrazovanja u Hrvatskoj intenzivno se transformira dijelom i kao posljedica uvođenja Bolonjskog procesa. Bolonjski proces uvodi se zbog nezadovoljavajućeg stanja u visokom obrazovanju obilježenog primarno dvama strukturnim problemima: (i) predugačkim prosječnim brojem godina studiranja na četverogodišnjim studijima koji su usto, prema procjenama poslodavaca, bili neučinkoviti jer kompetencije stečene studijskim programima nisu odgovarale stvarnim potrebama i (ii) nacionalnim sustavom obrazovanja neprepoznatim u europskom sustavu obrazovanja i na europskom tržištu rada, što je značilo da studentima koji su studije završili u Hrvatskoj postignuti akademski stupnjevi nisu bili automatski priznavani.

Sustav obrazovanja prema bolonjskim smjernicama upravo je zato i osmišljen kako bi kroz **tri ciklusa obrazovanja** i zajednički **bodovni sustav** omogućio **prepoznatljivost nacionalnih stupnjeva** obrazovanja u europskom sustavu visokog obrazovanja i na europskom tržištu rada. Takav sustav, u kojem se nacionalni stupnjevi prepoznaju i priznaju na zajedničkom europskom prostoru, zahtijeva i zajednički sustav **osiguranja kvalitete obrazovanja** i potiče **mobilnost i internacionalizaciju** obrazovanja. Drugi cilj reforme učinkovito je obrazovanje koje može odgovoriti potrebama društva i prilagoditi se tržištu rada te tako osigurati **zapošljivost** i društvenu konkurentnost. Naime, važno je istaknuti da se Bolonjska reforma temelji na paradigmi društva znanja koja sustav visokog obrazovanja prepoznaje u službi razvoja ljudskog kapitala, odnosno, u službi razvoja onih znanja, vještina i kompetencija koje mogu osigurati stabilnost i razvoj društva. Kako su uvjeti u kojima se reforma provodi različiti, valja uvažavati širi društveni kontekst te prilagoditi **ishode učenja** posebnim potrebama društva i uvesti **fleksibilne putove obrazovanja** koji uključuju i **cjeloživotno učenje**. Kako Bolonjski proces uvažava i potrebu omasovljenja visokog obrazovanja, bolonjski su arhitekti kao ključnu smjernicu uveli i **pravedni sustav pristupa** visokom obrazovanju u smislu **socijalne dimenzije** visokog obrazovanja.

Činjenica je da u Hrvatskoj, pet godina od početka provedbe, supostoje različiti modeli i različite interpretacije Bolonjskog procesa kako na sveučilištima tako i na pojedinim studijima. Zajednički je stav da uvođenje reforme nije na odgovarajući način pripremljeno kako u smislu informiranja akademske, ali i šire javnosti, o razlozima za uvođenje Bolonjskog procesa, tako i u smislu pravnih, financijskih i kadrovskih instrumenta provedbe. Rezultiralo je to naglašenim otporom prema reformi i nastojanjem da se zadrži staro stanje ili tek formalnim prilagođavanjem tradicionalnog sustava zahtjevima Bolonjskog procesa. Valja napomenuti da je uvođenje Bolonjskog procesa koincidiralo s uvođenjem sustava školarina i povećanjem upisnih kvota, što je znatno otežalo provedbu bolonjske reforme, naime, Bolonjski se proces poistovjećivao s tzv. neoliberalnim pristupom obrazovanju koji obrazovanje kao domenu javne odgovornosti pretvara u sustav privatnog poduzetništva, a s druge strane smanjuje kvalitetu obrazovanja zbog velikih grupa studenata nesrazmjernih broju nastavnika. Nov način kontinuiranog praćenja studenata radi sustavnog učenja i olakšavanja

stjecanja znanja/vještina/kompetencija u redovitom roku studiranja, a u kontekstu prevelikog broja upisanih studenata i neadekvatnih kadrovskih kapaciteta, prema mišljenju nastavnika, smanjuje kvalitetu obrazovnog procesa unatoč povećanim opterećenjima nastavnika. Financijska kriza i nezaposlenost u Hrvatskoj dodatno su otežale provedbe reforme. Navedene otegotne okolnosti u cijeloj su zemlji dovele do skepse i ozbiljnih otpora spram Bolonjskog procesa i njegove globalne učinkovitosti.

Unatoč tome valja naglasiti da su svi sudionici u obrazovnom procesu prepoznali prednosti Bolonjskog procesa kako u smislu povećanja učinkovitosti i međunarodne prepoznatljivosti nacionalnog sustava visokog obrazovanja tako i u smislu fleksibilnosti i transparentnosti obrazovnog sustava usmjerenog studentima. Stoga je važno kontinuirano pratiti i analizirati provedbu Bolonjskog procesa, uočavati sporne točke te ih prilagođavati organizaciji obrazovnih institucija iznalazeći konceptualna rješenja i praktična poboljšanja usklađena sa smjernicama Bolonjskog procesa.

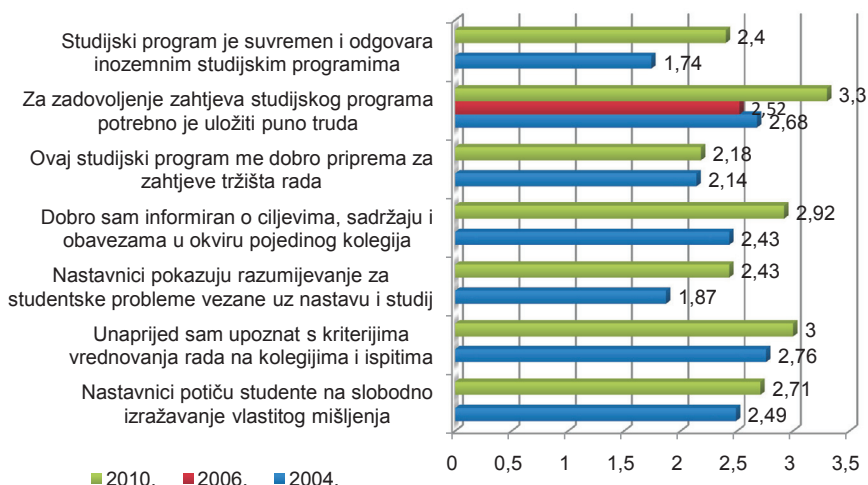
Sveučilište u Rijeci usvajanjem *Pravilnika o studijima Sveučilišta u Rijeci (2005, 2008)*¹ te nizom drugih akata dosljedno je definiralo i provodilo načela Bolonjskog procesa (uključujući cjeloviti europski sustav ocjenjivanja, kontinuirano nastavno praćenje studenata, osiguravanje kvalitete i dr.). Pet godina nakon uvođenja Bolonjskog procesa završeno je prvo petogodišnje obrazovno razdoblje prvom generacijom studenata koji su oba studijska ciklusa završili u okviru Bolonjskog sustava. Stoga je uprava Sveučilišta procijenila, a Senat tu odluku podržao, da je pravi trenutak za ispitivanje i vrednovanje postignutog, posebice imajući u vidu skepsu sveučilišne akademske zajednice spram bolonjskih reformi. Rezultati ovog najopsežnijeg ispitivanja uspješnosti provedbe Bolonjskog procesa na sveučilištima u Hrvatskoj ukazali su na stanovite probleme i kritične točke u provedbi koje svakako traže intervencije. Istodobno su do izražaja došli i neki aspekti reforme, primjerice ustrajanje na sustavu obrazovanja usmjerenom studentima, oko kojih postoji usuglašeno zadovoljstvo u akademskoj zajednici.

STUDENTI: Pokušamo li ukratko rezimirati rezultate, uzimajući u obzir i pozitivne i negativne aspekte, zaključujemo kako studenti pokazuju općenito veće zadovoljstvo studijem nego ranijih godina. Komparativna analiza s ranijim istraživanjima provedenima na Sveučilištu u Rijeci pokazuje pozitivne pomake u studentskoj percepciji uvjeta studiranja.²

Studenti smatraju da treba uložiti puno truda za svladavanje programa što upućuje na to kako povećana prolaznost nije posljedica smanjenih zahtjeva na studijskim programima (*Graf 28*). Drže da je sustav općenito transparentan, da su primjereno informirani o svim relevantnim kriterijima i uvjetima studiranja, da su im dostupni izvori za učenje, a zadovoljni su i stupnjem etičkog ponašanja na Sveučilištu. Možemo zaključiti da je Bolonjski proces zaživio u segmentu obrazovanja usmjerenog na studente. Studenti iskazuju nezadovoljstvo uvjetima mobilnosti te socijalnom dimenzijom obrazovanja. Ujedno smatraju da ih studijski programi ne pripremaju adekvatno za tržište rada, odnosno, da ne stječu relevantne konkretne kompetencije potrebne za posao u struci.

- 1 Tekst Pravilnika o studijima (pročišćena verzija iz 2008. godine) može se naći na http://www.uniri.hr/index.php?option=com_content&view=article&id=367%3Anormativni-akti&catid=44%3Apropisi-i-dokumenti&Itemid=108&lang=hr
- 2 Rezultati analize studentskih akademskih iskustava u ak. god. 2005/2006. mogu se naći na http://www.uniri.hr/index.php?option=com_content&view=category&layout=blog&id=50&Itemid=147&lang=hr

Graf 28. Usporedba aritmetičkih sredina studentskih procjena iz 2004., 2006. i 2010. godine

NASTAVNICI: Kao prednosti Bolonjskog procesa nastavnici ističu fleksibilnost i transparentnost sustava te činjenicu povećane prolaznosti, odnosno većeg broja studenata koji u roku završavaju studij. Također naglašavaju da je Bolonjski proces na Sveučilištu osobito zaživio u segmentu usmjerenosti obrazovnog procesa studentima. Smatraju da je Bolonjski proces osvijestio važnost mobilnosti, ali da za uključivanje zainteresiranih studenata i nastavnika u programe mobilnosti još uvijek nisu stvoreni primjereni organizacijski i financijski uvjeti. Kao temeljni nedostatak nastavnici ističu smanjenje kvalitete znanja, vještina i kompetencija studenata. Pritom je zanimljivo da smatraju kako je povećanje uspješnosti (u segmentu završavanja studija u predviđenom roku) uzročno-posljedično povezano sa smanjivanjem kvalitete. Nadalje drže kako je Bolonjski proces doveo do znatnog povećanja opterećenja nastavnika zbog osiguranja fleksibilnosti studiranja, izbornosti i kontinuiranog praćenja. Ujedno procjenjuju da studenti ne stječu konkretne kompetencije koje su im potrebne na tržištu rada te da postoji potreba dodatnog usklađivanja bodovnog sustava (ECTS) sa stvarnim opterećenjima studenata. Čini se da se može zaključiti kako nastavnici smatraju nužnom daljnju doradu studijskih programa, posebice u segmentima ishoda učenja i ECTS-a.

SASTAVNICE: Podaci dobiveni samovrednovanjem provedenim na sastavnicama Sveučilišta svjedoče o tome kako je udovoljeno gotovo svim formalnim preduvjetima za uspješnu provedbu Bolonjskog procesa te kako je obrazovni proces organizacijski u velikoj mjeri usmjeren studentima. Najveći problem uprave sastavnica vide u nedostatku financijskih, kadrovskih i prostornih kapaciteta za potpunu i stvarnu, a ne samo formalnu, implementaciju Bolonjskog procesa. Potvrđuju stavove studenata i nastavnika o ishodima učenja neprilagođenima potrebama tržišta rada, ali naglašavaju i potrebu daljnjeg razvoja sustava osiguranja unutrašnje kvalitete putem (samo)vrednovanja nastavnika i definiranja dodatnih uvjeta za izbore u znanstveno-nastavna zvanja. Naglašavaju potrebu daljnje prilagodbe studijskih programa u segmentu dodjeljivanja kredita te razvijanja sustava praćenja zapošljivosti uključujući i razvoj koncepta cjeloživotnog obrazovanja.

Zaključujemo sažetkom stavova svih ispitanih skupina: Bolonjski je proces na Sveučilištu u Rijeci uspješno proveden u segmentima triju ciklusa obrazovanja, reforme kurikula te usvajanja europskog sustava bodovanja i ocjenjivanja. Bolonjski je proces poboljšao sustav organizacije i provedbe nastavnog procesa na način da je povećana uspješnost studiranja, odnosno, studenti u znatnijem postotku završavaju studij u predviđenom roku u kojem zadržavaju prava redovitih studenata. Sustav je primjereniji, fleksibilniji i transparentniji, studentima no što je bio prije uvođenja Bolonjskog procesa i studenti su bolje informirani o svim segmentima nastave. Najveći nedostaci u provedbi reformi vezani su uz mobilnost i zapošljivost: (i) nisu primjereno razvijeni uvjeti za unutrašnju mobilnost na Sveučilištu koja bi osiguravala samooblikovanje studija, kao ni uvjeti za inozemnu mobilnost (primarno organizacijski i financijski uvjeti); (ii) studenti ne stječu primjerena znanja, vještine i kompetencije, ishodi učenja nisu prilagođeni potrebama društva i tržišta rada; (iii) povećanu uspješnost u pravodobnom završavanju studija, unatoč povećanom opterećenju nastavnika, ne prati kvaliteta stečenih znanja, vještina i kompetencija.

Postoji suglasnost oko toga da bi restrukturiranje studijskih programa, revizija ECTS-bodova i ishoda učenja te povećanje kadrovskih i prostornih kapaciteta učinkovito ispravili velik dio navedenih problema u provedbi Bolonjskog procesa.

Komparativna analiza trendova koji se mogu iščitati iz istraživanja provedenog na Sveučilištu u Rijeci i europskih trendova u provedbi Bolonjskog procesa pruža širu i objektivniju perspektivu.³ Skloni smo zaključiti da sustavne probleme u implementaciji Bolonjskog procesa dijelimo s većinom zemalja koje su procesu reforme sustava visokog obrazovanja, ali da postoje određeni mikrotrendovi izraženi na Riječkom Sveučilištu koji zahtijevaju vrlo specifične intervencije u sustav. U analizi usporedivih makrotrendova, usredotočit ćemo se upravo na one točke koje su se u istraživanju provedenome na Sveučilištu u Rijeci pokazale vrijednima posebne pozornosti: (i) formalni preduvjeti (ECTS-bodovi, ishodi učenja i sl); (ii) zapošljivost; (iii) mobilnost te (iv) opterećenje nastavnika i kvaliteta.

FORMALNI PREDUVJETI: Deset godina nakon početka primjene Bolonjskog procesa u Europi može se konstatirati da je usvojen sustav studija kroz tri ciklusa u većini akademskih područja: 77% sveučilišta provelo je reforme kurikula s ciljem prilagodbe novoj strukturi studijskih programa i 99% institucija u Europi posjeduje definirane uvjete za upis na diplomsku razinu studija. Pet godina nakon provedbe Bolonjskog procesa na Sveučilištu u Rijeci možemo zaključiti da je većina studenata uključena u sustav dvaju ciklusa studija (preddiplomskih i diplomskih), da su u cjelini definirani uvjeti za upis na diplomsku razinu ondje gdje ona postoji i da su svi studijski programi proveli reformu kurikula. Ishodi učenja definirani su na svim studijskim programima i svi preddiplomski i diplomski studijski programi koriste ECTS-bodovni sustav, što je čak i iznad europskih brojčanih pokazatelja prema kojima su ishodi učenja definirani na 53% europskih institucija, dok ECTS-bodovni sustav za sve preddiplomske i diplomske programe koristi 88% europskih institucija. Dodatak diplomi izdaje se besplatno svim studentima Sveučilišta u Rijeci što je također iznad prosjeka europskih trendova prema kojima 66% europskih institucija izdaje dodatak diplomi, a 91% to čini besplatno. Sveučilište u Rijeci, kao i većina europskih institucija, studentima nudi psihološko savjetovanje, smještajne jedinice, informacije o mogućnostima studija, socijalne i kulturne aktivnosti i sl. Poput većine sveučilišta u Europi, Sveučilište u Rijeci redovito provodi vrednovanje kvalitete studijskih programa, nastavnika i istraživačkih aktivnosti. Sveučilište u Rijeci nudi i doktorske programe čime se svrstavamo među 49% sveučilišta u Europi koja nude doktorske programe. Unatoč tome, kao što je već istaknuto, postoji prostor za kvalitativno napredovanje u području studentskih servisa, u unapređenju sustava osiguranja i praćenja kvalitete, a posebice u području poboljšanja kvalitete doktorskih studija.

3 Sursock, A. & Smidt H., (ur), (2010), Trends 2010: A Decade of change in Higher Education, Brussels, EUA Publications.

ZAPOŠLJIVOST: Najveći problem, utvrđen u sva tri segmenta istraživanja (studenti, nastavnici i samovrednovanje) jest prepoznavanje prvostupnika na tržištu rada. Čak 40% sveučilišta u Europi iskazuje sličnu zabrinutost vezanu uz prepoznavanje prvostupnika od strane poslodavaca. Samo 15% europskih institucija smatra da su prvostupnici adekvatno pripremljeni za zaposlenje iako čak 45% institucija očekuje da studenti nakon preddiplomskog studija neće nastaviti školovanje, već će potražiti zaposlenje. Može se zaključiti da šira europska perspektiva opravdava zabrinutost na Sveučilištu u Rijeci činjenicom da znanja, vještine i kompetencije prvostupnika nisu primjereno osmišljene i definirane u studijskim programima te da prvostupnici nisu primjereno osposobljeni za potrebe društva i tržišta. Istodobno na europskoj razini kao i na Sveučilištu razvidan je problem neadekvatne komunikacije sustava visokog obrazovanja s tržištem rada – tek 30% sveučilišta surađuje s poslodavcima pri izmjenama programa na preddiplomskoj razini, a još manje, svega 24%, na diplomskoj razini. Još uvijek nije razvijen sustav koji bi primjereno povezoao ishode učenja s potrebama društva i tržišta rada, primjerice samo 37% europskih institucija sustavno prati zapošljavanje svojih bivših studenata. Poseban problem nalazimo u činjenici da su poslodavci u Hrvatskoj kao i u Europi nedovoljno zainteresirani za doktore znanosti u poslovima koji ne sadrže formalnu istraživačku komponentu (na europskoj razini samo se 50% osoba s doktoratom znanosti zapošljava izvan sustava visokog obrazovanja). Ne bi li se riješio problem zapošljivosti nužne su kompleksne intervencije u sustav, i to u smislu: (i) poduzimanja postupaka i mjera za prepoznavanje i legitimiranje prvog ciklusa studija; (ii) ispitivanja poslodavaca u javnom i privatnom sektoru radi definiranja potrebnih znanja/vještina/kompetencija; (iii) praćenja zapošljivosti prvostupnika i diplomanata radi definiranja upisne politike; (iv) razvijanja sustava završenih studenata (analizirati primjerenost isporučenih i stečenih znanja/vještina/kompetencija); (v) prilagodbe studijskih programa potrebama društva i tržišta rada; (vi) analize iskustava europskih institucija (radi usporedbe dobivenih rezultata u definiranju znanja/vještina/kompetencija) i konzultacija s europskim stručnjacima za provedbu Bolonjskog procesa; (vii) razvijanja ureda za karijere na Sveučilištu; (viii) razvijanja sustava cjeloživotnog pristupa obrazovanju i priznavanja neformalnog i informalnog obrazovanja radi stvaranja fleksibilnih i transparentnih putova obrazovanja; (ix) definiranja nacionalnog kvalifikacijskog okvira usklađenog s europskim kvalifikacijskim okvirom.

MOBILNOST: Europske institucije visokog obrazovanja dijele zabrinutost studenata i djelatnika Sveučilišta u Rijeci u području realizacije mobilnosti: 53% institucija smatra da studij kroz tri ciklusa osigurava značajno veću mogućnost vertikalne mobilnosti, a samo 25% institucija smatra da takav sustav studija osigurava uvjete za horizontalnu mobilnost studenata. Samo 21% institucija smatra da je Bolonjski proces omogućio značajno povećanje mobilnosti nastavnika, što znači da su prepreke sustava mobilnosti u svim njegovim aspektima još uvijek značajne u cijeloj Europi.

OPTEREĆENJE NASTAVNIKA I KVALITETA: Sukladno procjenama europskih trendova, veća fleksibilnost i izbornost, kao i kontinuirano praćenje studenata, povećanje broja ispita i provjera znanja povećali su nastavnička opterećenja. Zahtjev za fleksibilnošću i transparentnošću traži promjene u tradicionalnoj organizaciji visokog obrazovanja uz dodatni angažman nastavnika što nije praćeno adekvatnim sustavom edukacije i motivacije. Štoviše, u većini europskih zemalja uvjeti za napredovanje odnose se uglavnom na znanstvenu produkciju dok se kreativnost, inovativnost ili dodatni angažman nastavnika gotovo uopće ne vrednuju (što posebice pogađa mlade nastavnike). Problem opterećenja i motivacije nastavnika uglavnom korespondira s europskim trendovima, no na Sveučilištu u Rijeci mogu se zapaziti i stanovite posebnosti. Kod nastavnika je naime stvoren pomalo neočekivan dojam da povećanje uspješnosti studenta nije (ili nije u potpunosti) posljedica novog organizacijskog sustava i većeg angažmana nastavnika, već popuštanja nastavnika pred povećanim opterećenjima i očekivanjima. Upravo u tom svjetlu treba promatrati činjenicu nezadovoljstva nastavnika kvalitetom, odnosno, stav da povećanje uspješnosti (u kvantitativnim pokazateljima) nije praćeno i povećanjem kvalitete stečenih znanja, vještina i kompetencija.

Navedeni makrotrendovi prepoznati u provedbi Bolonjskog procesa pretočeni su u sustave preporuka za naredno razdoblje koje će onda biti potrebno prilagoditi i okolnostima na Sveučilištu u Rijeci. Međutim želimo istaknuti i neke mikrotrendove na Sveučilištu u Rijeci, u Europi tek sporadično detektirane.

1. Diplomski studiji. Činjenica zadržavanja integriranih preddiplomskih i diplomskih studija, kao i nezadovoljstvo ishodima učenja na diplomskim studijima ukazuju na neprepoznavanje inovacije diplomskih studija kao drugog ciklusa obrazovanja. Diplomaska razina obrazovanja uvedena je s namjerom povećanja fleksibilnosti i mobilnosti u obrazovanju. Postoje različite vrste diplomskih studija (diplomski stručni studij, diplomski sveučilišni studij, poslijediplomski specijalistički studij (u Europi poznatiji kao *master plus* ili *master after master*), združeni diplomski studij) upravo kako bi se omogućila vertikalna mobilnost i nastavak studija na drugim institucijama, ali i mogućnost povratka na drugu razinu studija nakon stjecanja iskustva na tržištu rada. Čini se da na Riječkom Sveučilištu još uvijek postoji nerazumijevanje smisla ove obrazovne inovacije zbog čega se, među preporukama za naredno razdoblje, svakako nalazi i restrukturiranje diplomskih studija.

2. Unutrašnja mobilnost. Studijski programi, iako uključuju znatno veći stupanj izbornosti nego ranije, u pravilu ne omogućuju šire samooblikovanje studija jer su i

izborni kolegiji vezani uz posebnosti izabranog područja i ne omogućuju stjecanje ECTS-bodova unutar studijskog programa na drugim institucijama. Organizacijska struktura neintegriranih sveučilišta dodatno otežava provedbu unutrašnje mobilnosti i stjecanje ECTS-bodova na drugim fakultetima i odjelima. Stoga je potrebno revidirati studijske programe i osigurati mehanizme za potporu unutrašnje mobilnosti.

3. Kontinuirano praćenje. Iako se, prema *Pravilniku o studijima*, 70% ocjene stječe tijekom nastave što podrazumijeva kontinuirano praćenje studenata, provedba kontinuiranog praćenja nije primjereno osmišljena. Cilj je uvođenja kontinuiranog praćenja sustavno učenje koje osigurava lakše i uspješnije savladavanje sadržaja. No u provedbi kontinuirano je praćenje obično svedeno na tradicionalne oblike provjera znanja poput kolokvija, što izaziva organizacijske poteškoće i dojam posebnih opterećenja kod studenta i nastavnika, posebice na fakultetima s velikim brojem studenata. Potrebno je stoga rekonceptualizirati obrazovnu inovaciju kontinuiranog praćenja uvođenjem novih nastavnih metoda (uvođenjem e-učenja, kreativnijim pristupom oblikovanju kolegija, projektnim pristupom, interakcijskim učenjem, uvođenjem stručne prakse i *service learninga*, uvođenjem institucije pedagoških timova i sl).

4. Izvanredni studenti. Iako izvanredni studenti nisu bili dio provedenog istraživanja, europski trendovi ukazuju na to kako Bolonjski proces treba doraditi upravo u segmentu organizacije nastave za izvanredne studente. Istaknuto pitanje kvalitete, ali i podaci dobiveni samovrednovanjem koji su ukazali na povezanost financiranja visokog obrazovanja i povećanja kvota za izvanredne studente naglašavaju potrebu za rekonceptualizacijom statusa izvanrednih studenata. Kako bi se prikupili precizniji podaci, nužno je u sljedećem ciklusu u istraživanje uključiti i izvanredne studente.

5. Revizija ECTS-bodova. Rezultati istraživanja pokazali su da se ECTS-bodovi ne izračunavaju prema studentskom opterećenju nego poglavito prema broju sati nastave, akademskom statusu nastavnika, važnosti kolegija ili sl. Tradicionalni hijerarhijski sustav u dodjeljivanju ECTS-bodova potrebno je zamijeniti onim u kojem broj ECTS-bodova odgovara stvarnom opterećenju studenta, što, dakako, zahtijeva reviziju studijskih programa.

6. Cjeloživotno učenje. Europski trendovi ukazuju na potrebu daljnjeg razvoja koncepta neformalnog i informalnog obrazovanja, iako i sad čak 54% europskih institucija priznaje prethodno učenje kao komponentu studijskih programa. Potrebno je u buduća istraživanja uključiti i sustav cjeloživotnog učenja kao i sustav priznavanja prethodnog učenja.

7. Socijalna kohezija. Iz istraživanja je vidljiva napetost između javne odgovornosti sveučilišta u osiguravanju pravednog pristupa obrazovanju svim građanima i u uklanjanju barijera za završavanje studija i s druge strane nedostatnog financiranja sustava visokog obrazovanja. Europska iskustva sugeriraju uključivanje

analize socijalnog položaja studenata u sustav, aktivno uključivanje u proces definiranja sustava financiranja visokog obrazovanja kao i definiranje mehanizama stipendiranja i kreditiranja.

8. Unutrašnja kvaliteta. Nezadovoljstvo stupnjem kvalitete jasno ukazuje na to da je potrebno razvijati kulturu kvalitete osjetljivu na razlike u znanstvenim područjima, ali i uspostaviti ravnotežu između autonomije i odgovornosti. Svijest o podizanju kvalitete sustavnim samovrednovanjem na fakultetima i odjelima treba dodatno razvijati. Potrebno je razvijati i mehanizme mjerenja kvalitete obrazovnog procesa i stečenih znanja/vještina/kompetencija.

9. Internacionalizacija. Europski trendovi naglašavaju kako je mobilnost neodvojiva od aktivnosti međunarodnog povezivanja obrazovnih sustava. Osim posebnih mjera za razvijanje mobilnosti, potrebno je dakle razvijati združene studije, programe dvostrukih diploma i kontinuirane razmjene iskustava.

Bolonjska reforma nije sustav krutih pravila već sustav načela i smjernica koje treba primjenjivati sukladno posebnostima obrazovnog okruženja. Rezultati istraživanja jasno ukazuju na to da provedba Bolonjskog procesa zahtijeva niz daljnjih koraka kako bi se sustav visokog obrazovanja na Sveučilištu u Rijeci dodatno unaprijedio kako u pogledu kvantitativnih pokazatelja tako i u pogledu kvalitete i osjećaja zadovoljstva svih članova sveučilišne zajednice. Međutim važno je napomenuti da je uspješnost provedbe velikim dijelom uvjetovana i povećanjem kadrovskih i/ili organizacijskih kapaciteta te većom financijskom potporom sustava visokog obrazovanja. Ključan je uvjet implementacije bolonjskih reformi i institucionalna koherentnost, ali i usuglašenost i koordinacija svih institucija Sveučilišta. Konačno, potrebno je i kontinuirano nastojati na koncenzusu oko reformi na nacionalnoj i široj regionalnoj razini jer je Bolonjski proces zamišljen kao sustav povezivanja, mobilnosti i fleksibilnosti koju nije moguće primijeniti u izoliranim akademskim institucijama.

LITERATURA

De Boer, H.; Jongbloed, B.; and File, E. *Progress in higher education reform cross Europe : Governance reform*. Executive summary main report Vol.1. Enschede: CHEPS, 2009. Duke, D.; Hasan, A.; Cappon, P.; Meissner, W.; Metcalf, H.; and Thornhill, D. *OECD*

Communiqué 2007: The London Communiqué. 2007. Towards the European Higher Education Area: responding to challenges in a globalised world.

Estermann, T., and Nokkala, T. *University Autonomy in Europe I: Exploratory Study*. Brussels: European University Association, 2009.

European Students' Union (ESU). 2011. *Bologna at the Finish Line*, official publication. European Students' Union, Brussels.

European Association for Quality Assurance in Higher Education,. *Standards and Guidelines for Quality Assurance in the European Higher Education Area*, 2009, Helsinki, 3rd edition

European Commission. *The role of universities in the Europe of knowledge*. Brussels: COM (203) 58, 2003.

European Commission. *Delivering on the modernization agenda for universities: education, research and innovation*, Brussels: COM (2006) 502, 2006.

European Union. *The role of community research policy in the knowledge-based economy*. Expert Group Report. Brussels: European Union, 2010.

European University Association. *Higher Education Reform in Croatia: results of EUA advisory mission 4 - 7 May 2005*. Brussels: European University Association, 2005.

Ministry of Science, Education and Sports, Croatia. *Overview of achievements 2004 – 2007*. Zagreb: Ministry of Science, Education and Sports, 2007.

OECD. *Tertiary education for the knowledge society*. Paris: OECD, 2008.

Rauhvargers, A.; Deane, C.; and Pauwels, P. *Bologna Process Stocktaking Report 2009*. Brussels: Benelux Secretariat of the Bologna Follow-Up Group, 2009.

Reviews of Tertiary Education: Croatia. Paris: OECD, 2008.

Sursock, A. and Smidt, H., *Trends 2010: A decade of change in European Higher Education*. Brussels: European University Association, 2010.

Zgaga, P., "1999–2010 The Making of Bologna." In *Bologna: Achievements, Challenges and Perspectives 1999-2010*. Brussels: European University Association, 2010.

